

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА імені О. М. БЕКЕТОВА

О. О. ЖИГЛО

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
З КУРСУ

ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЇ ТА ПЕДАГОГІКИ

*(для студентів 5 курсу заочної форми навчання
спеціальностей: 7.05070202 – «Електричні системи і комплекси
транспортних засобів», 7.05070203 – «Електричний транспорт»,
7.05070204 – «Електромеханічні системи
автоматизації та електропривод»)*

ХАРКІВ – ХНУМГ – 2013

Жигло О. О. Конспект лекцій з курсу «Основи психології та педагогіки» (для студентів 5 курсу заочної форми навчання спеціальностей: 7.05070202 – «Електричні системи і комплекси транспортних засобів», 7.05070203 – «Електричний транспорт», 7.05070204 – «Електромеханічні системи автоматизації та електропривод»)/ О. О. Жигло; Харк. нац. ун-т. міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова; – Х.: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2013. – 46 с.

Автор : канд. педагогічних наук, доцент О.О.Жигло

Рекомендовано кафедрою мовної підготовки, психології та педагогіки, протокол № 4 від 14 грудня 2011р.

©Жигло О. О., ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2013

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ І МЕТОД ПСИХОЛОГІЇ	4
ТЕМА 2. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ. МОЗОК І ПСИХІКА	6
ТЕМА 3. ОСОБИСТІТЬ	7
ТЕМА 4. ДІЯЛЬНІСТЬ	8
ТЕМА 5. СПІЛКУВАННЯ	9
ОСНОВИ ДИФЕРЕНЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ. ТЕМПЕРАМЕНТ. ХАРАКТЕР. ЗДІБНОСТІ ТЕМА 6. ТЕМПЕРАМЕНТ	10
ТЕМА 7. ХАРАКТЕР	12
ТЕМА 8. ЗДІБНОСТІ	13
ТЕМА 9. ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ	15
ТЕМА 10. ПСИХОЛОГІЯ МАЛИХ ГРУП	17
ПІЗНАВАЛЬНІ ПРОЦЕСИ. ТЕМА 11. ВІДЧУТТЯ	18
ТЕМА 12. СПРИЙМАННЯ	19
ТЕМА 13. УВАГА	20
ТЕМА 14. ПАМ'ЯТЬ	21
ТЕМА 15. МИСЛЕННЯ	22
ТЕМА 16. УЯВА	24
ТЕМА 17. ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВА СФЕРА ОСОБИСТОСТІ	25
ТЕМА 18. ПРЕДМЕТ І ЗАВДАННЯ ПЕДАГОГІКИ	26
ТЕМА 19. НАВЧАННЯ ЯК КАТЕГОРІЯ ПЕДАГОГІКИ	28
ТЕМА 20. МЕТОДИ ТА ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ	29
ТЕМА 21. МЕТОДИ АКТИВІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	30
ТЕМА 22. ДІАГНОСТИКА НАВЧАННЯ	31
ТЕМА 23. ПЕДАГОГІЧНИЙ ПРОЦЕС	32
ТЕМА 24. ВИХОВАННЯ ЯК ПЕДАГОГІЧНА КАТЕГОРІЯ	33
ТЕМА 25. ПРИНЦИПИ ТА МЕТОДИ ВИХОВАННЯ	34
СЛОВНИК ТЕРМІНІВ	35
РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА	45

ПЕРЕДМОВА

Курс «Основи психології та педагогіки» являє собою складову частину загально-гуманітарної підготовки студентів. Психологія – одна з найцікавіших у світі наук. Саме психологія дає змогу відшукати відповіді на життєво важливі питання: як і чому люди думають, діють і відчувають, чому ми любимо чи ненавидимо, досягаємо успіху чи зазнаємо поразки.

Знання психології допомагає виявити своє мислення, інтелект, пізнати суть життя, його цінність. Демонструючи шляхи вдосконалення пам'яті, уваги, мислення, психологія сприяє розвитку особистості та розвитку спілкування, підказує шляхи подолання індивідуальних психічних розладів.

На розвиток національної системи освіти й виховання впливають небачені в минулому обсяги освітніх обмінів, гуманізація і гуманітаризація системи освіти й виховання. Педагогіка має стати теоретико-методологічною і методичною основою національної системи освіти.

Педагогіка як наука має виконувати дві основні функції: теоретико-пізнавальну і нормативно-практичну.

Головна мета конспекту лекцій – надати практичну допомогу студентам при вивченні курсу, систематизувати та узагальнити теоретичний матеріал, отриманий на лекціях.

ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ І МЕТОД ПСИХОЛОГІЇ

- 1. Поняття об'єкта і предмета психології.*
- 2. Місце психології у системі наук.*
- 3. Методи дослідження в психології.*

У повсякденному житті ми постійно зустрічаємося з психологічними явищами. Кожна людина виконує своєрідну роль психолога, оскільки без відповідного запасу психологічного досвіду й знань неможливо жити серед людей. Люди набувають психологічних знань у своїй практичній діяльності. Уже з дитинства кожен з нас за зовнішніми проявами визначає як особливості емоційного стану іншої людини, так і лінію її поведінки.

Для кваліфікованого розв'язання складних психологічних проблем необхідне систематизоване вивчення психології як науки. Наукове знання відрізняється від життєвого досвіду тим, що воно спирається на силу загальнолюдського досвіду та спеціальні дослідження і тому дозволяє виявити закономірності психологічних процесів.

Термін психологія походить від двох давньогрецьких слів: «psyche» – душа і «logos» – розуміння, знання. Отже, психологію можна визначити як науку про душу. Саме так довгий час її і сприймали.

Для того щоб зрозуміти особливості психології як науки, необхідно відокремити, власне, сферу психологічних досліджень і визначити ті методи, які використовує психологія.

Об'єкт психології – це певні прояви об'єктивного або суб'єктивного світу людини.

Предмет психології – це психічні процеси, стани, властивості, поведінка особистості, цілісної та неповторної.

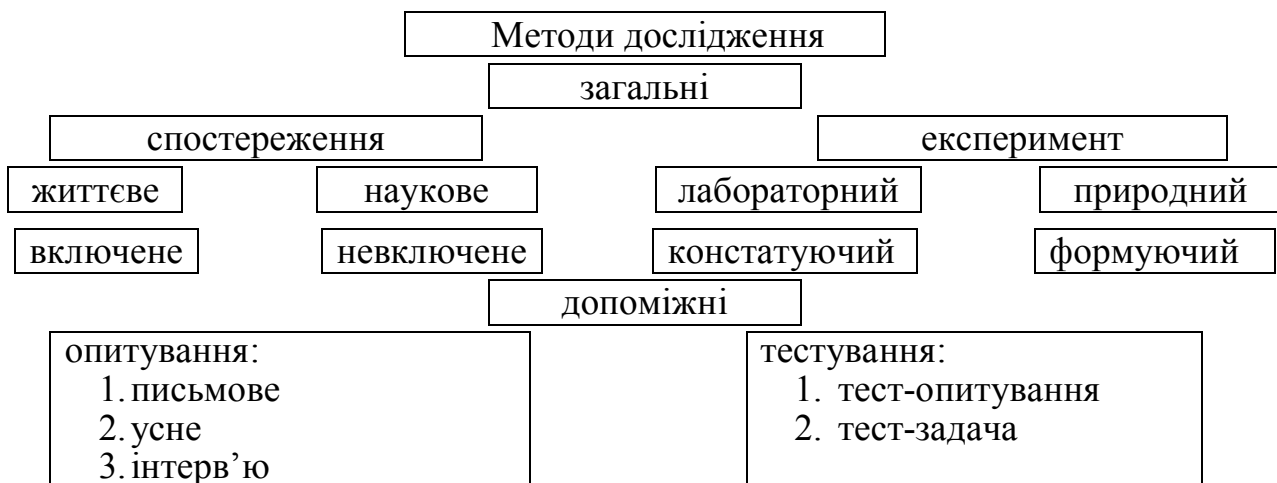
Психологія вивчає природу людини, її потаємні закутки, суперечності та різні боки поведінки, пояснює, передбачає, змінює і поліпшує життя людини, а отже, і світ, у якому вона живе. Психологія не лише описує факти, одержані експериментальним шляхом, але й аналізує їх, розкриває закони, за якими вони відбуваються, визначає механізми психічної діяльності.

Сучасна психологія поєднує чимало дисциплін і напрямів, вона є експериментальною наукою і відіграє важливу роль у розвитку та зміні сучасного світу. Знань із психології потребують усі, хто має справу з науковою організацією людської діяльності, дбає про ефективне використання інтелектуальних і емоційних ресурсів особистості.

Сучасна психологія є розгалуженою системою наукових дисциплін, пов'язаних із різними галузями науки: філософією, біологією, медициною, соціологією, педагогікою.

Психологія перетворилася на самостійну науку саме тоді, коли вона почала використовувати точні й надійні методи наукового дослідження. Методи наукового дослідження – це прийоми і засоби, за допомогою яких вчені одержують достовірну інформацію, яка використовується для побудови наукових теорій і перевірки їх істинності. Кожен метод має на меті розкриття закономірностей і механізмів психіки та поведінки людини.

У XIX столітті на психологію починають активно впливати методи природничих і точних наук. Сучасна психологія використовує багато методів емпіричних досліджень. Їх можна представити таким чином:

Джерела:

1. Гальперин П.Я. Введение в психологию. – М., 1979.
2. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – Санкт-Петербург, 2000.

ТЕМА 2. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ. МОЗОК І ПСИХІКА

1. *Донаукова психологія.*
2. *Напрямки наукової психології.*
3. *Мозок і психіка.*

У давнину з формуванням філософських поглядів проблема душі стала предметом філософських роздумів. У європейській культурі зародження філософії відбулося в Давній Греції. Одним із перших поняття «душа» ввів та намагався описати його структуру і сутність Геракліт Ефеський (520-460 рр. до н.е.). Геракліт вважав, що малий світ (мікрокосм) – світ окремої душі – подібний до Космосу (макрокосму). У творах Геракліта стверджувалося, що душа безмежна і людина може пізнати й досягнути все у світі.

Інший давньогрецький мислитель Демокріт (430-370 рр. до н.е.) створив вчення про те, що в основі світобудови лежать прості неподільні атоми. Душа також складається з атомів. Демокріт стверджував, що душа, як рушійна сила людини, є органом чуття і мислення.

Отже, Геракліт і Демокріт людину та її душу вважали частиною Космосу.

У IV ст. до н.е. людина стає центром філософських міркувань (Сократ, Платон, Аристотель). Сократ (470-399 рр. до н.е.) вважав, що основною властивістю душі є мислення, розум. Саме розум здатний дати душі найголовніше. За Сократом, розум діє як діалог двох суб'єктів, відбиваючи їхнє спілкування.

Платон (427-347 рр. до н.е.) виходив із того, що Космос – це жива істота. Таку ясність він набуває через існування Світової душі. Платон вважав, що свідомість людини, її душа має повне знання про світ. Ці знання вона отримала від Світової душі. За Платоном, душа складається з трьох частин: розумової, вольової, чуттєвої.

Аристотель (384-322 рр. до н.е.) у знаменитому трактаті «Про душу» систематизував попередні й сучасні йому психологічні ідеї та висунув кілька нових важливих положень. Душа, за Аристотелем – це окрема сутність. Він розвиває ідею про нерозривність душі та тіла.

З кінця XVIII століття вчення про психіку пов'язують із мозком. Кінець XVIII – початок XIX століття ознаменувалися відкриттям рефлекторної дуги Ф.Мошанді та Ч.Беллу: вони визначили різницю між чуттєвим і руховим нервовими шляхами. Це призвело до появи такого напрямку в психології, як біхевіоризм (у перекладі з англійської «поведінка»), представником якого був Дж.Уотсон (1878-1958).

Основоположником психоаналізу є австрійський лікар-психоневролог Зігмунд Фрейд (1856-1939). З.Фрейд створив структурну модель психіки, яка складається з трьох елементів: Ід («Воно») – несвідоме, Его («Я») – свідомість і Суперего («Над-Я») – надсвідоме.

Формування наукової психології відбувається у другій половині XIX ст. Одним із перших творців наукової психології в Росії є Іван Михайлович Сеченов (1829-1905). Він заклав підвалини вчення про рефлекторну природу психіки.

Фізіологічною підставою психічної діяльності, за Сеченовим, є саморегуляція поведінки організму за допомогою сигналів. Ідеї Сеченова вплинули на світову науку, але найбільший розвиток вони набули у вченні І.П.Павлова (1859-1963) і В.М.Бехтерева (1857-1927).

У сучасній науці мозок розглядається як центр керування життєдіяльністю високорозвинених тварин і людей. Мозок має дуже складну структуру. Структурно-функціональною одиницею мозку, як і всієї нервової системи, є нейрон. Фізіологія вважає мозок матеріальним субстратом психіки людини.

Ліва і права півкулі мозку відіграють різну роль у функціонуванні психіки. Вони працюють відносно автономно. Так, ліва півкуля пов'язана з аналітичними, раціональними функціями. Вона відає мовою, письмом, здатністю до розрахунків, невербальною пам'яттю, логічними міркуваннями.

З правою півкулею пов'язані синтетичні, цілісні, інтуїтивні функції. Права півкуля відповідає за музичний слух, легко сприймає просторові взаємодії, розрізняє форми і структури, уміє пізнавати ціле і роздрібно.

З появою нервової системи, відповідальної за відображення, з'являється психіка. Наявність нервової системи дозволяє організму активно керувати своєю поведінкою у навколишньому середовищі, підпорядковуючи поведінку установкам, що впливають з життєвих потреб організму.

Джерела:

1. Основи психології /За ред. О.В.Киричука. – К.: Либідь, 1997.
2. Петровский А.В., Ярошевский М.Г. История психологии. Уч. пособие. – М., 1996.
3. Дубравська Д.М. Основи психології: Навч. посібник. – Львів: Світ, 2001.

ТЕМА 3. ОСОБИСТІТЬ

1. *Поняття «людина», «індивід», «особистість».*
2. *Соціальна роль особистості.*

У побуті слово «особистість» як поняття використовується широко. Однак розходжень між поняттями «людина», «індивід», «особистість» у повсякденному житті, у побутовій термінології немає. Але ці поняття розрізняються у психології.

Людина – це жива істота, життєдіяльність якої являє собою процес, що базується на матеріальному виробництві. Матеріалісти вважали, що людина – це фізичне тіло, яке зі смертю зникає безслідно. Людина – це самостійний, загадковий світ. Щоб зрозуміти людину, слід розпізнати її зсередини. Людині притаманні як сильні, так і слабкі риси. Людина – наймінливіша загадкова істота. Індивід – це одиничний представник людського роду, конкретний носій усіх психофізичних і соціальних рис людства.

Особистість – це соціально-психологічна сутність людини, яка формується у результаті засвоєння людиною суспільних форм свідомості і накопичення суспільно-історичного досвіду людини.

Кожна людина як особистість наділена тільки їй властивими сполученнями психічних рис та особливостей, які зумовлюють своєрідність кожної людини, її відмінність від інших.

На думку Г.Мері, кожна особистість в одних випадках подібна до всіх інших людей, в інших випадках – до окремих людей, а ще в інших – зовсім ні до кого не подібна. Кожну особистість слід сприймати такою, якою вона є, з її позитивними й негативними рисами.

Своєрідність психіки й особливостей людини, її неповторність називається індивідуальністю. Індивідуальність виявляється як в рисах темпераменту, характеру, звичках та інтересах, так і в пізнавальних процесах. У світі немає двох людей з однаковим сполученням психологічних особливостей, однакових у своїй індивідуальності.

Особистість пов'язана з поняттям соціальної ролі. Соціальна роль – це вироблена суспільством програма дій людини у певних обставинах. Певна позиція, яку займає індивід у суспільстві або соціальній групі, пов'язана з іншими позиціями через систему прав та обов'язків, називається соціальним статусом. Прийнято розрізняти два рівні статусної позиції людини: соціально-груповий і особистий.

Особистість повинна вміти відстоювати свої інтереси, що цілком природно. Наша поведінка спрямована на те, щоб заслужити повагу й вдячність. Іноді це домагання переростає в егоїзм, що докорінно змінює інтереси людини.

Джерела:

1. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – Санкт-Петербург, 2000.
2. Дубравська Д.М. Основы психологии: Навч. посібник. – Львів: Світ, 2001.

ТЕМА 4. ДІЯЛЬНІСТЬ

1. *Поняття діяльності. Її структура.*
2. *Потреби. Мотиви та їх функції.*
3. *Основні види діяльності.*

Однією з особливих рис усіх живих істот є активність. У людини активність виявляється у формі діяльності. Діяльність – це специфічний людський вид активності, у ході якої відбувається досягнення суб'єктом поставленої мети, задоволення різноманітних потреб і освоєння суспільного досвіду.

Діяльність як психологічний процес являє собою складне структурне утворення, в якому відбувається взаємодія різних елементів. Основною структурною одиницею діяльності є дія. Дія – це цілеспрямована активність, реалізована в зовнішньому (фізичному) або внутрішньому (психічному) плані.

Багато психологів вважають, що головною причиною активності є прагнення людини задовольнити свої потреби. Потреби – це стан людини, створений відсутністю об'єктів, необхідних для її існування та розвитку індивіда.

Існує безліч видів потреб. Їх класифікують за різними ознаками. За походженням потреби поділяють на природні та культурні, органічні та соціальні. Потреби – джерело активності людини. Оскільки потреби завжди супроводжуються суб'єктивними переживаннями, вони спонукають людину до певних дій, вчинків, спрямованих на задоволення потреб. Інакше кажучи, потреби породжують мотив. Мотив – це спонукання до діяльності, пов'язане із задоволенням потреб суб'єкта, що визначає напрямок дії.

Здійснюючи ту чи іншу діяльність, ми думаємо не лише про себе, а й про усіх, хто нас оточує, тобто узгоджуємо свої домагання з домаганнями інших. Для успішного здійснення будь-якого виду діяльності нам необхідні різноманітні, ґрунтовні знання, уміння та навички.

Знання – це чуттєвий досвід, отриманий з моменту народження, поступово трансформований у систему уявлень і понять.

Навичка – це компонент діяльності, автоматизована дія, завдяки якій людина спроможна займатися певним видом діяльності раціонально та кваліфіковано.

Уміння – вироблена на основі знань і навичок система психічних і практичних дій.

У науковій літературі з психології здебільшого розрізняють три основні види діяльності: гра, навчання, праця. Гра – основний вид діяльності для дітей раннього та дошкільного віку, творчий процес, що допомагає формувати внутрішній світ дитини. Навчання – це процес оволодіння системою знань, понять, умінь і навичок, необхідних для орієнтації в сучасному світі та для майбутньої професії. Праця – діяльність людини, спрямована на освоєння та перетворення предметів, об'єктів навколишнього світу, для задоволення власних та суспільних потреб.

Усі три види діяльності взаємопов'язані. У грі дитина навчається, ознайомлюється з видами професій, набуває певних практичних навичок. Навчання для дитини є працею і часто нелегкою. Усі види діяльності наявні у кожному віковому періоді.

Джерела:

1. Леонтьев А.Н. Деятельность. Личность. – М.: Политиздат, 1997.
2. Основи психології /За ред. О.В.Киричука. – К.: Либідь, 1997.

ТЕМА 5. СПІЛКУВАННЯ

1. *Поняття спілкування.*
2. *Види спілкування.*
3. *Функції спілкування.*

Обидва ряди відносин людини – і суспільні, і міжособисті – розкриваються, реалізуються у спілкуванні. Поза спілкуванням неможливо уявити людське суспільство. Спілкування виступає в ньому як спосіб об'єднання людей і разом з тим як спосіб розвитку людей. Спілкування можна визначити як процес взаємодії, принаймні, двох суб'єктів, спрямований на взаємне пізнання, встановлення та розвиток відносин, і взаємовплив, який частково визначає стан, погляди, поведження і регуляцію спільної діяльності учасників цього процесу.

Спілкування можна розглядати як засіб задоволення багатьох різноманітних потреб: соціальних, культурних, пізнавальних, творчих, естетичних, потреб інтелектуального росту, морального розвитку і ряду інших.

У зв'язку з цим можна виділити шість функцій спілкування:

1) контактна, ціль якої – встановлення контакту як стану готовності обох суб'єктів до прийому і передачі повідомлення та підтримки взаємозв'язку у формі постійної взаємної орієнтованості;

2) інформаційний обмін повідомленнями, тобто прийом-передача будь-яких повідомлень у відповідь на запит, а також обмін думками, задумами, рішеннями і т.д.;

3) спонукальна – стимуляція активності партнера по спілкуванню, яка надає напрямок діям та думкам партнера при виконанні тих або інших дій;

4) координаційна – взаємне орієнтування і узгодження дій при організації спільної діяльності;

5) розуміння – не тільки адекватне сприйняття змісту повідомлення, але і взаємне повне сприйняття партнерами один одного;

б) створення впливу – зміна стану, поведінки, намірів, установок, потреб і т.п., і т.і.

Структуру спілкування визначається трьома взаємозалежними характеристиками: комунікативною інтерактивною, перцептивною. Усі ці характеристики мають розкрити суб'єктивний світ однієї людини відносно іншої.

Так, комунікативна характеристика спілкування полягає в обміні інформацією між індивідами, що спілкуються. Інтерактивна – в організації взаємодії між індивідами, які спілкуються, тобто в обміні не тільки знаннями, ідеями, але й діями. Перцептивна означає процес сприйняття і пізнання один одного партнерами по спілкуванню і досягнення на цій основі порозуміння.

Джерела:

1. Основи психології / За ред. О.В.Киричука. – К.: Либідь, 1997.
2. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – Санкт-Петербург, 2000.
3. Основи психології: Навч. посібник для студентів вищих навч. закладів / А.І.Веракіс, Ю.І.Завалевський, К.М.Левківський. – Х.-К., 2005.

ОСНОВИ ДИФЕРЕНЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ. ТЕМПЕРАМЕНТ. ХАРАКТЕР. ЗДІБНОСТІ.

ТЕМА 6. ТЕМПЕРАМЕНТ

1. *Поняття темпераменту.*
2. *Типи темпераменту.*
3. *Темперамент та індивідуальний стиль діяльності.*

Серед індивідуальних особливостей людини, які обумовлюють її поведінку, помітне місце належить темпераменту. Як індивідуальна особливість людини, темперамент є стійким утворенням, тому що він має генетичну основу: особливості темпераменту – вроджені якості.

Відавна вчені цікавилися цим явищем і намагалися його пояснити. Гіппократ вважав, що темперамент залежить від специфічного поєднання рідин в організмі (порушення їх пропорцій): крові, слизу, жовтої жовчі, чорної жовчі. Від грецької назви цих рідин отримали назву темпераменти: сангвінік, холерик, флегматик, меланхолік. Специфічні особливості кожного темпераменту Гіппократ пов'язував зі способом життя і кліматичними умовами. Крім Гіппократа, явище темпераменту вивчали різні вчені у різні часи: Гален, Кант, Генле, Кречмер, Шелдон, Павлов.

І.Павлов пов'язував темперамент з типами вищої нервової діяльності. По-перше, нервова система характеризується певною силою – запасами енергії, які допомагають підтримувати її працездатність за будь-яких навантажень.

По-друге, динамічність нервових процесів дає змогу швидко змінювати дії, перебудовувати свою поведінку у зв'язку зі зміною обставин, умов. Індивідуальне, оригінальне поєднання сили, урівноваження та рухливості нервової системи, за вченням І.Павлова, становить чотири основних типи нервової діяльності:

- сильний, урівноважений, рухливий – сангвінік;
- сильний, неурівноважений (збудження переважає над гальмуванням), рухливий – холерик;
- сильний, урівноважений, інертний, повільний – флегматик;
- слабкий – меланхолік.

Психологи виділили три структурні сфери темпераменту: загальна активність, особливості моторної (рухової) сфери, емоційність. Крім того, до властивостей темпераменту належать:

- сенситивність або чутливість – здатність реагувати на впливи;
- реактивність – реакція людини на той або інший подразник;
- активність – наскільки енергійно сама людина впливає на навколишній світ.

Отже, темперамент – це природна основа індивідуальності, яка визначає динамічні якості.

Кожна людина може виробити свій стиль діяльності, систему навичок, прийомів розв'язання задач у тій або іншій сфері діяльності, які забезпечать успішне виконання завдань, спираючись на позитивні й сильні властивості темпераменту.

Особливість темпераменту – це своєрідність прояву психіки людини, відмінність шляхів та способів діяльності, а не рівень її досягнень.

Психологічна характеристика темпераменту

Психологічна характеристика	Загальний тип нервової системи
Сангвінік – особистість, якій притаманна висока активність і великі запаси енергії; комунікабельність і адаптованість (легко пристосовується до нових умов); захоплюється новими ідеями, але недовго; прагне до насолоди; інтереси та нахили його не є постійними, довірливий у стосунках; екстраверт.	Сильний, урівноважений, рухливий.
Холерик – енергійний і наполегливий, навіть дещо впертий; дуже пристрасний, що спонукає його до діяльності та вияву великої енергії; рішучий, має сильну волю; багатий на почуття, мстивий, гордий і честолюбний; йому подобається бути лідером, керувати, все пристосовує до себе; екстраверт.	Сильний, неурівноважений, інертний.
Флегматик – пасивний тип, холоднокровний, почуттям і емоціям не піддається швидко; розважливий, не приймає покvapливих рішень; терплячий, стриманий; дуже наполегливий, розпочату справу завжди завершує; інтроверт.	Сильний, урівноважений, інертний.
Меланхолік – дуже емоційний тип, хоча емоції виражає слабо; йому здається, що його недооцінюють і навіть нехтують ним; нерішучий, неенергійний; любить бути у вузькому колі друзів, ригідний; інтроверт.	Слабкий.

Джерела:

1. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – Санкт-Петербург, 2000.
2. Дубравська Д.М. Основы психологии: Навч. посібник. – Львів: Світ, 2001.

ТЕМА 7. ХАРАКТЕР

1. *Поняття характеру.*
2. *Структура характеру.*
3. *Формування характеру.*

Характер, як і темперамент, – одна з головних форм прояву особистості. Темперамент обумовлює динамічний бік особистості, а характер визначає, так би мовити, її «зміст». Темперамент – основа характеру. Характер людини впливає на всі її вчинки, думки і почуття.

Характер – це підструктура особистості, утворена індивідуальною своєрідною сукупністю стійких особистісних особливостей, які зумовлюють ставлення особистості до дійсності, і типовий для певної особистості спосіб поведінки.

Характер людської особистості завжди багатогранний. У ньому можуть бути виділені окремі риси або якості особистості.

Характер – своєрідна програма поведінки людини, що має прояви за такими показниками:

- ставлення до себе (вимогливість, послідовність, непостійність почуттів та вчинків);
- ставлення до людей (увага, ввічливість або зневажливе ставлення);
- ставлення до справи (серйозність, відповідальність або байдужість, нехтування);
- ставлення до речей (охайність або неохайність, надання речам великого значення або стримане ставлення до них).

Так, К.Леогард й А.Личко визначають наступну класифікацію характеру.

Класифікація характеру

Тип характеру	Характеристика
Гіпертимічний тип	Постійне (або часте) перебування у піднятому настрої. Характерна товариськість, підвищена балакучість. Такі люди дивляться на життя оптимістично, не втрачаючи цієї якості і за умови виникнення перешкод.
Емотивний тип	Головними особливостями емотивної особистості є висока чутливість і глибокі реакції на рівні тонких емоцій. Характерні м'якосердя, доброта, задушевність, емоційна чуйність, високорозвинена емпатія.
Педантичний тип	Підвищена акуратність, тяга до порядку, нерішучість, обережність. Ці люди без вагомих причин не змінюють місце роботи, лише у разі крайньої потреби, і роблять це через силу. Люблять свою справу, звичну роботу, сумлінні у побуті.
Тривожний тип	Підвищена тривожність – одна з особливостей цього типу; люди постійно занепокоєні своєю долею та долею своїх близьких; настороженість перед обставинами поєднується з невпевненістю у власних силах.
Циклотимічний тип	Найважливішою особливістю цього типу є зміна фаз поведінки.
Демонстративний тип	Особливістю демонстративного типу є потреба і постійне прагнення справити враження, привернути до себе увагу, бути в центрі подій.
Збудливий тип	Особливістю цього типу є виражена імпульсивність поведінки. У процесі соціальної взаємодії – притаманна низька терпимість.
Екзальтований тип	Головною рисою є бурхлива, екзальтована реакція на те, що відбувається. Їх відрізняє крайня вразливість і схильність до переживань, які яскраво виявляються у їхній поведінці.

З позицій сучасної психології, характер – це змінна функціональна образна структура, яка бере участь у процесах адаптації людини до світу і формується у процесі цієї адаптації.

Дослідження показують, що перші ознаки стабілізації характеру відбуваються у перші дні життя людини. Вік від 1-3-х до 9-10-ти років є сенситивним періодом становлення характеру людини. Початок його формування залежить від того, як мати (або той, хто замінює її) спілкується з дитиною. Отже, передумовою формування характеру є стимулювання дорослими цього процесу.

Вольові риси характеру розвиваються та закріплюються у підлітковому віці, а базові основи характеру – в ранній юності. Характер впливає на всі інші якості особистості, на її пізнавальні, вольові, емоційні процеси і стани. Від інших рис особистості характер відрізняється своїм раннім формуванням і стійкістю.

Джерела:

1. М'ясоїд П.А. Загальна психологія: Навч. посіб. – К.: Вища школа, 1998.
2. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – Санкт-Петербург, 2000.
3. Основы психологии: Навч. посібник для студентів вищих навч. закладів / А.І.Веракіс, Ю.І.Завалевський, К.М.Левківський. – Х.-К., 2005.

ТЕМА 8. ЗДІБНОСТІ

1. *Поняття здібностей.*
2. *Обдарованість.*
3. *Талант. Геній.*

Характер людини дає можливість уявити загальний зміст особистості. А здібності дозволяють нам судити, наскільки ефективно особистість може діяти у цьому світі.

Від здібностей залежить якість діяльності особистості, її успішність і рівень досягнень. Здібності – це підструктура особистості, яка утворюється індивідуально-психологічними особливостями людини, що виражають її готовність до оволодіння конкретними видами діяльності та до їх успішної реалізації. З цього визначення виходять три головних елементи:

- здібності – це індивідуально-психологічні особливості особистості, які належать певній людині. Але до них не належать здібності, якими наділені усі люди: володіння мовою, продовження роду;

- здібностями називають не всі індивідуально-психологічні особливості, а тільки ті, які забезпечують ефективний результат діяльності. Таким чином, якості темпераменту або характеру не належать до здібностей, хоча вони теж є індивідуально-психологічними особливостями;

- здібності не зводяться до тих знань, навичок та умінь, які вже сформовані у людині. Людина може бути добре підготовленою технічно, освіченою, але мало здібною до відповідної діяльності.

Здібність означає готовність до успішного оволодіння навичками, знаннями та уміннями, до їх ефективного використання. Таким чином, здібності забезпечують швидке використання і фіксацію навичок, знань та умінь.

Здібності – це вроджені індивідуально-психологічні особливості людини, які є спадковими. В їх основі – задатки. Задатки – морфологічні та функціональні особливості структури головного мозку людини. Науковці розрізняють загальні (відповідають цілому ряду діяльностей, у яких формуються) та спеціальні (конкретний вид діяльності) здібності. Але існує багато зовнішніх факторів, які впливають на розвиток здібностей людини.

С. Ковалевська, яка з 14 років вражала всіх логікою математичного мислення, всього за 9 років, протягом яких вона займалася наукою, написала 11 наукових праць. У її характері були закладені цілеспрямованість і наполегливість.

Обдарованість – високий рівень задатків особистості, сплав природженого і набутого індивідом. Дуже важливо вчасно розпізнати і підтримати юні обдарування. Вчені виділяють загальні ознаки обдарованості, серед яких:

- високий рівень активності дитини;
- інтерес до будь-якого виду творчої діяльності, несприйняття рутинної роботи;
- надмірна допитливість, жадоба до знань та спілкування;
- доволі раннє виявлення самостійності, рішучості, сильної волі;
- мають менш поступливий характер, відстоювання своєї думки;
- наявність глибоких специфічних інтересів;
- сильна вразливість, як наслідок усіх попередніх особливостей, факторів.

Талант – природний хист, високий рівень обдарованості до певного виду діяльності (наукової, творчої, політичної, виробничої). Обдарованість і талант – рідкісний дар. На думку Платона, талант у цілому є дар божого Ероса (в грецькій міфології – Бога любові). Аристотель вважав талант природним даром. Кант теж схилився до думки, що геніальність, як талант вищого рівня, надана природою.

Геніальність – вищий ступінь обдарованості людини, вияв її творчих сил, найвищий ступінь розвитку таланту, що дає змогу відкривати цілу епоху, нову еру в тій чи іншій галузі. Геніальність – велика рідкість, бо генії народжуються раз у сто років.

У таланті, на відміну від геніальності, більше матеріального, йому допомагає власна функціональна будова мозку. Усі клітини мозку тісно пов'язані між собою, і чим швидше встановлюються зв'язки між клітинами, тим талановитіша особистість.

Джерела:

1. Основи психології /За ред. О.В.Киричука. – К.: Либідь, 1997.
2. Дубравська Д.М. Основи психології: Навч. посібник. – Львів: Світ, 2001.

ТЕМА 9. ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

1. *Поняття соціальної групи. Види соціальних груп.*
2. *Соціометрія та референтометрія.*

Усе своє життя ми перебуваємо серед людей, об'єднуємося у групи.

Соціальна група – це об'єднання у просторі та часі особистостей, які мають спільні інтереси, спільну мету і займаються спільною діяльністю. Саме такі ознаки соціальної групи виділив Томас Гоббс у праці «Левіафан».

Класифікація груп проводиться за різними критеріями. За розмірами і характером взаємодії людей виділяють великі та малі групи. Велика група – це стійка сукупність значної кількості людей, які діють ідентично в соціально значущих ситуаціях. Великі групи підрозділяються на умовні і реальні (контактні).

Умовні групи людей поєднуються за визначеними ознаками (стать, вік, професія і т.п.). Умовна велика група – це кількісно необмежена умовна спільнота людей, яка виділяється на основі визначених соціальних ознак. Люди, включені у велику умовну групу, можуть ніколи не зустрічатися одна з одною, але у зв'язку з тією ознакою, на основі якої вони були виділені в подібну групу, мати спільні соціальні та психологічні характеристики. Так, наприклад, студенти можуть бути об'єднані в одну умовну групу.

Реальна велика група – це значна за розмірами, складно організована єдність людей, яка існує в певному просторі та часі і залучена до тієї або іншої суспільної діяльності. Прикладом таких великих груп може бути колектив підприємства, вищого навчального закладу, школи.

Головний предмет вивчення соціальної психології – це малі групи. Мала група – це нечисленна і відносно стійка спільнота людей, об'єднаних будь-якими загальними цілями і задачами, у такій групі суспільні відносини виступають у формі безпосередніх особистих контактів.

Мала група – це завжди реальна група. У малих групах велике значення для здійснення спільної діяльності і взаємин має групова думка. Особисті контакти дозволяють усім членам групи брати участь у виробленні колективних норм, цінностей, переконань і контролі їхньої реалізації. Істотною характеристикою малих груп є також наявність емоційних стосунків між членами групи, що впливає на групову активність. Важлива ознака малої групи – наявність постійної мети, спільної діяльності і взаємин. Малим групам притаманні поділ і диференціація персональних ролей.

У залежності від наявності або відсутності офіційного статусу і пов'язаного з ним характеру стосунків групи підрозділяються на формальні та неформальні. Формальна група – це соціальна спільнота, стан і поведінка окремих членів якої регламентується нормативними документами. Формальна група – це вторинна група. Вона може бути як великою, так і малою за кількістю учасників. Неформальна група – реальна спільнота, яка не має юридично зафіксованого статусу. Це добровільне об'єднання людей на ґрунті спільних інтересів, дружби і симпатій або на основі прагматичної користі. Як правило, неформальна група виникає стихійно.

У кожній групі існує досить складна диференціація взаємин, де кожний індивід має певний статус і престиж і відіграє певну роль. Статус – це стан індивіда у системі міжособистісних відносин, який визначає його права, обов'язки і привілеї. Престиж – це відображення у груповій свідомості реального стану індивіда, що характеризує ступінь впливу, довіри і поваги, який він має у групі. Роль – це нормативно заданий і колективно схвалений зразок поведінки, очікуваний від людини, яка займає в групі визначений статус і користується певним престижем.

В основі диференціації лежить система міжособистісних переваг – виборів, які можна знайти або шляхом тривалого емпіричного спостереження, або експериментальним шляхом. Американським психологом Дж.Морено був запропонований соціометричний спосіб виявлення міжособистісних взаємин у групі – соціометричне опитування і техніка їхнього фіксування була названа соціометрією.

Соціометричний метод виявляє стосунки індивідів у групі як міжособистісну перевагу. Цей метод припускає проведення опитування членів групи з метою виявити, кому в певній ситуації надають перевагу або чию кандидатуру відхиляють. За допомогою соціометричного методу можна з'ясувати кількісну міру переваг, байдужості або неприйняття, які виявляють члени групи у процесі міжособистісної взаємодії; дає матеріал для діагностики психічного стану групи.

Один із найважливіших аспектів взаємодії індивіда у групі полягає в тому, що він звертається до своєї групи як до джерела орієнтації в навколишній дійсності, значне місце серед якої займають ціннісні орієнтації. Дослідженнями встановлено, що референтність виявляється в ситуації, коли визначається ставлення суб'єкта до значущих для нього об'єктів.

Для виявлення факту референтної переваги використовується особливий методичний прийом, розроблений під керівництвом А.В.Петровського, – референтометрія. Ідея референтометрії, за Петровським, полягає в тому, щоб, з одного боку, дати можливість випробуванню ознайомитися з думкою будь-якого члена групи з приводу заздалегідь відібраних і, безсумнівно, значимих об'єктів, а з іншого боку – обмежити кількість таких осіб, які обираються. Це змушує випробувано виявляти високий ступінь вибірковості до кола осіб, чия думка й оцінка для нього є найбільш вагомими.

Джерела:

1. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – Санкт-Петербург, 2000.
2. Основы психологии: Навч. посібник для студентів вищих навч. закладів / А.І.Веракіс, Ю.І.Завалевський, К.М.Левківський. – Х.-К., 2005.

ТЕМА 10. ПСИХОЛОГІЯ МАЛИХ ГРУП

1. *Лідерство. Типологія лідерства.*

2. *Міжособистісні конфлікти: причини виникнення, динаміка розвитку і способи розв'язання.*

Будь-яка групова структура являє собою своєрідну ієрархію статусів, на вершині якої знаходиться лідер групи. Лідер – це член групи, за яким всі інші члени групи визнають право брати на себе найбільш відповідальні рішення, які стосуються їхніх інтересів і визначають напрямок і характер діяльності всієї групи. Лідер може бути, а може і не бути соціометричною «зіркою», оскільки він може не викликати особистої симпатії у членів групи. Але він обов'язково референтна особа, думку якої визнають і на цінності якої орієнтуються всі члени групи.

З поняттям лідер тісно пов'язане поняття лідерство. Під лідерством розуміють складний механізм взаємодії лідерів і рядових членів групи; механізм лідерства пов'язаний з домінуванням і підпорядкуванням, впливом у системі міжособистісних відносин. Існує два види лідера: формальний і неформальний. У залежності від ступеня впливу на ту або іншу сферу життєдіяльності можна виділити три типи лідерів, орієнтованих на розв'язання групових задач, на спілкування і взаємовідносини у групі та на універсальних лідерів.

У середині кожної зі сфер життєдіяльності групи можуть бути виділені спеціалізовані види лідерів: лідер-організатор, лідер-виконавець, лідер-мотиватор, лідер-генератор емоційного настрою.

Важливим показником соціально-психологічного клімату в колективі є конфліктні ситуації. Конфліктність негативно позначається на всій життєдіяльності колективу. В основі конфлікту лежать зіткнення людей, їхніх думок, позицій, поглядів, характерів, інтересів з погляду психічного стану протиборчих сторін. Конфлікт виступає одночасно і як захисна реакція, і як відповідна емоційно забарвлена реакція.

Існують зовнішній (інтерперсональний), внутрішній (інтраперсональний) конфлікти, а також - змішаний. Зовнішній – це рольовий конфлікт, неприйняття більшістю певної особи та її ролей. Внутрішній – це конфлікт між поведінкою особистості та її смаками, ціннісними орієнтаціями, поглядами, звичками, який провокується нерозумінням та неприйняттям з боку рідних, товаришів, або нереалізованими бажаннями.

Вирішення конфлікту залежить від сфери, в якій він відбувається (вітальна, професійна, особистісна, сімейна, інтимна), від сили волі особистості, порозуміння усіх його учасників. Якщо ж неможливо покласти край конфлікту, то важливо досягти консенсусу. Консенсус не вирішує конфлікту, а лише приглушує його, бо не знижує його чинників. Однак він є дуже доречним, оскільки обидві сторони завдяки йому мають час і можливість з'ясувати причини непорозуміння, а це дає змогу уникнути конфлікту в майбутньому.

Важливу роль у конструктивному вирішенні конфліктів відіграють наступні фактори:

- адекватність відображення конфлікту;
- відкритість і ефективність спілкування конфліктуючих сторін;

- створення клімату взаємної довіри і співробітництва;
- визначення суті конфлікту.

Джерела:

1. Основи психології /За ред. О.В.Киричука. – К.: Либідь, 1997.
2. Скотт Дж.Гр. Конфликты, пути их преодоления. – К.: Внешторгиздат, 1991.
3. Основи психології: Навч. посібник для студентів вищих навч. закладів/ А.І.Веракіс, Ю.І.Завалевський, К.М.Левківський. – Х.-К., 2005.

ПІЗНАВАЛЬНІ ПРОЦЕСИ

Протягом усього свого життя ми набуваємо досвіду, пізнаємо навколишній світ. Результатом пізнавального процесу є знання. Пізнавальні процеси можна поділити на два етапи: чуттєвий і абстрактний. Першою формою пізнання є чуттєве пізнання. Чуттєвий етап пізнання називається так тому, що для пізнавання об'єктів на цьому рівні необхідне функціонування органів чуття, нервової системи і мозку, завдяки чому виникають відчуття і сприйняття матеріальних об'єктів.

ТЕМА 11. ВІДЧУТТЯ

1. *Поняття про відчуття.*
2. *Загальна характеристика відчуттів.*
3. *Види відчуттів.*

Найпростішим елементом чуттєвого пізнання і людської свідомості є відчуття. Відчуття – це суб'єктивне відображення окремих властивостей предметів і явищ навколишнього світу в корі головного мозку внаслідок їх безпосереднього впливу на наші органи чуття.

Відчуття властиві не лише людині, а й усім тваринам від найпростіших до найвищих. Без відчуттів неможлива психічна активність живої істоти. Відчуття, з яких пізнання бере свій початок, не лише фіксують видиме, очевидне, чи те, що існує на поверхні, але й прокладають пізнавальний місток у невидиме.

Давньогрецькі філософи Емпедокл (бл. 490-430 рр. до н.е.) та Анаксагор (бл. 500-428 рр. до н.е.) намагалися охарактеризувати властивості відчуттів. Анаксагор стверджував, що подібне пізнається через подібне, а Емпедокл, – що протилежне пізнається через протилежне, різне – через різне. Англійський філософ Дж. Локк (1632-1704) відстоював думку, що всі знання ми отримуємо через відчуття.

Процес відчуттів починається зі стимулів, подразників, що надходять з зовнішнього світу. Стимули діють на один із сенсорних рецепторів (нервові клітини), головною функцією яких є трансформація зовнішньої енергії в нервові імпульси. Цей процес називається трансдукцією. Кожен рецептор є вибірково чутливим до певних типів стимулів (наприклад, око сприймає світлові хвилі, вухо – звукові тощо).

Рецептори кодують інформацію, одержану ззовні, і трансформують до мозку провідними нервовими шляхами. У певних ділянках мозку розшифровується інформація, виникає образ і відповідь повертається до рецептора, де відбувається порівняння цього образу з еталоном.

При тривалій дії подразника на органи чуття ми звикаємо і навіть можемо не помічати його (наприклад, не відчуваємо обручку чи годинник на руці). Це відбувається завдяки адаптації. Адаптація – зниження чутливості аналізатора (сукупність клітин, що сприймають енергію подразнювача) під впливом тривалої чи постійної дії подразника (стимулу).

Сенсорна чутливість дуже різноманітна. Залежно від якості подразників, що діють на аналізатори, відчуття поділяють на:

- екстероцептивні (зорові, слухові, смакові, нюхові, шкіряні), які відображають зовнішні властивості предметів і явищ; мають рецептори на поверхні тіла;
- інтероцептивні (органічні відчуття), які несуть інформацію про стан внутрішніх органів; рецептори у внутрішніх органах;
- пропріоцептивні (кінестетичні та статичні), які дають інформацію про положення та рух тіла; рецептори розташовані у м'язах та зв'язках.

Є ще група відчуттів, які можуть бути і зовнішніми, і внутрішніми: больові, температурні.

Джерела:

1. Основи психології /За ред. О.В.Киричука. – К.: Либідь, 1997.
2. Основи психології: Навч. посібник для студентів вищих навч. закладів / А.І.Веракіс, Ю.І.Завалевський, К.М.Левківський. – Х.-К., 2005.

ТЕМА 12. СПРИЙМАННЯ

1. *Поняття сприймання.*
2. *Види сприймання.*
3. *Властивості сприймання.*

Сприймання – складний психологічний процес. Це цілісне відтворення предметів і явищ об'єктивного світу за умови безпосереднього впливу в певний момент на органи відчуття.

У залежності від того, який аналізатор домінує, розрізняють зорові, слухові, дотикальні, нюхові і смакові сприймання. Для орієнтації людини в навколишньому середовищі особливе значення мають рухові сприймання; зорове сприймання пов'язане з рухом очей.

Сприймання простору і часу ґрунтується на сприйманні величини і форми предметів у певний момент часу за допомогою синтезу зорових, м'язових і дотикових відчуттів, а також на сприйманні обсягу і віддаленості предметів, що забезпечується бінокулярним зором. Учені припускають, що фактором часового відчуття керує права півкуля головного мозку.

При зниженні сприймання зовнішніх подразників можуть виникати зорові галюцинації. Від галюцинацій треба відрізняти ілюзії, тобто помилкові сприймання реальних речей або явищ. Ілюзії розділяються на афективні (короткочасне сильне емоційне порушення) та вербальні (словесні).

У сучасній психології виділяються п'ять головних властивостей або якостей сприймання: цілісність, контактність, свідомість, вибірковість і аперцепція.

Цілісність сприймання – властивість сприймання, яка полягає в тому, що всякий об'єкт сприймається як стійке системне ціле, навіть якщо деякі частини цього цілого в певний момент не можуть бути побаченими (наприклад, зворотня сторона предмета).

Контактність сприймання – стійкість, сталість образів сприймання, що виявляються у відносній незалежності сприймання характеристик об'єктів від параметрів подразнення органів чуття. Це прояв минулого досвіду. Ми знаємо, що шафа прямокутна, а папір білий, і тому їх так бачимо. Звідси – закон контактності сприймання: людина розглядає оточуючі її знайомі предмети як незмінні.

Свідомість сприймання. Важливу роль у сприйманні грає усвідомлення інформації людиною, яка її сприймає. Експериментами доведено, що осмислені слова орієнтують істотно швидше і точніше, ніж безглуздий набір букв при їхньому зоровому пред'явленні.

Вибірковість сприймання виявляється у переважному виділенні одних об'єктів порівняно з іншими.

Залежність сприймання від минулого досвіду, від загального стану психічної діяльності людини і від її індивідуальних здібностей називається аперцепцією сприймання.

Джерела:

1. Основи психології /За ред. О.В.Киричука. – К.: Либідь, 1997.
2. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – Санкт-Петербург, 2000.

ТЕМА 13. УВАГА

1. *Поняття уваги.*
2. *Основні функції уваги.*
3. *Види уваги.*

Увага – властивість психіки людини, яка виражає спрямованість і зосередженість її на визначених об'єктах при одночасному відволіканні від інших об'єктів протягом визначеного періоду часу.

Увага не є самостійним психічним процесом, тому що вона окремо від інших факторів не відтворює світ. Не можна бути уважним взагалі. Увага виявляється у визначених психічних процесах людини: придивлятися, принохуватися, заучувати, обмірковувати, вибудовувати логічні ланцюги і т.і.

Увага відіграє важливу службову роль. Основні функції уваги:

- набір значущих впливів, які б відповідали потребам певної діяльності;
- ігнорування інших, несуттєвих впливів;
- регуляція діяльності та контроль: утримання, збереження і виконання дії доти, доки не буде отриманий результат.

Увага буває довільною, мимовільною та післядовільною.

При мимовільній увазі потік психічного життя спрямовується в тому або іншому напрямку ніби сам собою, без свідомих вольових зусиль особистості, без попереднього наміру, що називають ненавмисним або пасивним.

Довільна увага – це увага, пов'язана зі свідомо поставленою метою, з вольовими зусиллями. Довільна увага завжди навмисна, активна.

Іноді, поставивши перед собою мету, виявивши певні вольові зусилля, людина поринає в роботу і легко на ній зосереджується. При цьому вона отримує задоволення, знижується вольова напруга, з'являється посилений інтерес до діяльності, така увага називається післядовільною.

Разом з тим рівень розвитку уваги характеризують не тільки спрямованість інтересів людини, але і її особисті вольові якості: стійкість, уміння переключати увагу, розподіл уваги, незосередженість уваги.

Увага студентів – одна з основних умов ефективного навчально-виховного процесу. Адже, як вважає американський психолог С.Джонсон, «запам'ятовувати вміє той, хто вміє бути уважним». Велику роль у навчальному процесі відіграє увага викладача.

Джерела:

1. М'ясоїд П.А. Загальна психологія: Навч. посіб. – К.: Вища школа, 1998.
2. Основи психології: Навч. посібник для студентів вищих навч. закладів / А.І.Веракіс, Ю.І.Завалевський, К.М.Левківський. – Х.-К., 2005.

ТЕМА 14. ПАМ'ЯТЬ

1. *Поняття про пам'ять.*
2. *Процеси пам'яті.*
3. *Види пам'яті.*

Образи зовнішнього світу, які виникають у корі головного мозку під час сприйняття, не зникають безслідно. Вони зберігаються у пам'яті. За словами відомого психолога П.Блонського, «проблема пам'яті є ровесницею психології як науки». Пам'ять – когнітивний (пізнавальний) процес збереження інформації для подальшого використання. Однак користуватися пам'яттю може лише людина, бо тільки вона вміє міркувати. Отже, пам'ять – це образи у корі головного мозку. Термін «пам'ять» походить з грецької від імені богині Мнемозіни, матері дев'яти муз.

Пам'ять складається із окремих процесів:

- запам'ятовування;
- збереження;
- забування;
- відтворення.

Запам'ятовування – це процес прийому інформації, кодування її та реєстрація у пам'яті. Процес запам'ятовування може здійснюватися двома шляхами: смисловим і механічним.

Збереження – процес закріплення інформації у пам'яті.

Однак не все зберігає наша пам'ять. Забування – процес, протилежний запам'ятовуванню, полягає у втраті чіткості уявлення подій, фактів, зменшенні обсягу запам'ятованого.

Відтворення – процес відновлення інформації, повернення її зі «сховища» у свідомість. Здійснюється відтворення завдяки активізації раніше утворених

тимчасових нервових зв'язків за бажанням особистості чи за необхідністю. Цей процес відбувається двома шляхами: впізнаванням та пригадуванням.

Процеси запам'ятовування, збереження та відтворення необхідні для успішного функціонування пам'яті. Ці процеси відбуваються за допомогою видів пам'яті.

Трактування видів пам'яті сьогодні дуже різноманітне. У науковій літературі існує поділ за такими ознаками:

- за змістом того, що ми запам'ятовуємо (сенсорна, емоційна, словесно-логічна);
- за участю волі (довільна і мимовільна);
- за тривалістю збереження (короткочасна, довготривала, оперативна).

Джерела:

1. М'ясоїд П.А. Загальна психологія: Навч. посіб. – К.: Вища школа, 1998.
2. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – Санкт-Петербург, 2000.
3. Основи психології: Навч. посібник для студентів вищих навч. закладів / А.І.Веракіс, Ю.І.Завалевський, К.М.Левківський. – Х.-К., 2005.

ТЕМА 15. МИСЛЕННЯ

1. *Мислення як пізнавальний процес.*
2. *Процеси мислення.*
3. *Види мислення.*
4. *Форми мислення.*

Пізнання навколишнього світу починається з відчуттів, сприймань і породжує людське мислення. Воно супроводжує усі розумові процеси людини. Саме мислення забезпечує нам можливість виходу за межі чуттєвого, розширює межі та глибину нашого пізнання, відображає суттєві зв'язки і відносини між предметами, через відоме веде нас до невідомого.

З психологічної точки зору мислення – це психічний процес пошуку та відкриттю нового, істинного, глибинного внаслідок аналізу та синтезу навколишньої дійсності. У процесі мислення ми пізнаємо світ узагальнено та опосередковано (через слово). При цьому для нас важливе значення мають зв'язки між предметами та явищами.

Мислення – це інтелектуальна і практична діяльність, оскільки поєднує в собі пізнання і творче перетворення образів і уявлень, зафіксованих у пам'яті. Це завжди активна зміна діяльності внаслідок розумової праці.

Людське мислення в будь-якій формі неможливе без мовлення. Мислення існує в матеріальній, словесній оболонці, що є однією з принципових відмінностей психіки людей та тварин. Завдяки слову думка не зникає. Л.Виготський зазначав, що слово не лише називає предмет, тобто є його ярликом, але й завжди характеризує цей предмет чи явище, тобто є одночасно актом мовлення і мислення. Акт мислення – єдність знань, досвіду, інтелектуальних дій та власного ставлення до певної діяльності, бо мислить не просто мозок, а жива істота.

Основою процесу мислення завжди є аналіз і синтез. Аналіз – це уявне відокремлення властивостей від об'єкта, виділення окремих його частин, елементів тощо. Аналіз – необхідна умова наукової інтерпретації фактів, що

вимагає повноти, глибини та точності. Наприклад, вивчаючи текст, ми поділяємо його на епізоди сюжету, фрагменти композиції і на менші сегменти; шукаємо різноманітні конструктивні зв'язки між ними, зовнішні відмінності та внутрішню єдність. Пізніше всі ці компоненти поєднуються між собою.

Поєднання окремих компонентів об'єкта в єдине ціле називається синтезом. Синтез як процес мислення може відбуватись на різних рівнях у діяльності людини, починаючи від простого механічного сполучення частин цілого до створення наукової теорії на основі узагальнення окремих фактів і матеріалів досліджень. Цей процес може здійснюватися як на основі сприймання, так і на основі спогадів та уявлень.

Нерозривна єдність аналізу і синтезу реалізується у пізнавальному процесі порівняння. Порівняння – уявне зіставлення двох або кількох об'єктів з метою виявлення спільних чи відмінних ознак. Це елементарний процес, з якого починається пізнання. К.Ушинський вважав, що порівняння є основою будь-якого розуміння та мислення, все в світі ми пізнаємо лише через порівняння: «Якщо б ми знайшли предмет, який не мали з чим порівняти, то ми не могли б про нього нічого сказати».

Порівнюючи предмети чи явища, ми виділяємо найбільш спільні їхні ознаки і на цій основі здійснюємо узагальнення. Узагальнення – уявне згрупування предметів за загальними та істотними ознаками. Узагальнюючи предмети за їх властивостями, ми змушені абстрагувати властивості від предметів.

Абстрагування – уявне відокремлення істотних властивостей від неістотних та від предмета в цілому, визначення спільної ознаки, що характеризує певний клас предметів. Суть абстрагування полягає в тому, що, сприймаючи певний предмет і виокремлюючи в ньому певну частину, розглядаємо виділену частину чи властивість незалежно від інших складових даного предмета. Однак при якісній характеристиці об'єктів ми переходимо від абстрактного до конкретного, тобто здійснюємо конкретизацію (п'ять яблук, червона квітка).

Конкретизація – процес, протилежний абстракції. Ми намагаємось уявити предмети у всій їх різноманітності властивостей і ознак та взаємозв'язків.

Загальноприйнята класифікація видів мислення:

- за формою існування: конкретно-дійове, наочно-образне та абстрактне;
- за характером розумової діяльності: теоретичне та практичне;
- за ступенем оригінальності: репродуктивне та продуктивне.

Форми мислення вивчає формальна логіка. Формальна логіка – це результат досягнення об'єктивної істини у процесі міркування та пізнання.

Людина пізнає світ логічним шляхом, за допомогою органів чуття, свої знання формує у вигляді понять. Поняття – форма мислення, що відображає істотні властивості, зв'язки, виражені словом чи групою слів. Поняття є загальні та часткові, конкретні та абстрактні, емпіричні й теоретичні.

Зміст понять розкривається в судженнях. Судження – форма мислення, яка відображає зв'язки між предметами та явищами, ствердження чи заперечення чогось. Виділяють загальні, часткові та поодинокі судження.

Людина – розумна істота, вона вмiє мислити, однак, на думку О.Леонтiєва, «окрема людина стає суб'єктом мислення, оволодiвши мовою, поняттями, логiкою».

Логiчний висновок – це асоцiацiя суджень, форма мислення, за якої на основi кiлькох суджень виводять нове. Вiн може бути iндуктивним, дедуктивним. Ми постiйно висловлюємо свої думки у рiзній формi: понять, суджень, логiчних висновкiв.

Джерела:

1. Выготский Л.С. Мышление и речь. Собр. соч., т.2. М.: Педагогика, 2000.
2. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – Санкт-Петербург, 2000.

ТЕМА 16. УЯВА

1. *Поняття про уяву.*
2. *Види уяви.*
3. *Прийоми творчої уяви.*

Уява – створення людиною нових композицiй на основi старих образiв або оригiнального чуттєвого досвiду. На вiдмiну вiд вiдчуттiв i сприймань наша уява функцiонує за вiдсутностi об'єкта. Уява пiдвладна розуму. Уява – це психiчна модель майбутньої дiяльностi, поведiнки, що спонукає людину до творчої, насиченої активностi. К.Юнг вважав фантазiю «найбiльш яскравим вираженням специфiчної активностi нашої психiки».

У психологiї iснує класичний подiл уяви на види. За ступенем довiльностi уяву подiляють на мимовiльну (пасивну) i довiльну (активну). Прикладом мимовiльної уяви є сновидiння, марення.

За рiвнем узагальнення образiв уява може бути абстрактною i конкретною. Абстрактна уява користується образами високого рiвня узагальненостi, схемами, символами. Конкретна – оперує простими образами.

За спiввiдношенням образiв з реальною дiйснiстю є реалiстична (вiдображає реальну дiйснiсть) та фантастична уява (вiдiрвана вiд реального свiту).

За змiстом професiйної дiяльностi iснує наукова, художня та технiчна уява.

За характером дiяльностi людини – репродуктивна (вiдтворювальна) та продуктивна (творча, спрямована на створення оригiнальних образiв).

Iснують такi прийоми творчої уяви:

- аглютинацiя – створення нових образiв шляхом поєднання окремих частин, наявних у нашiй свiдомостi образiв та уявлень (грецький сфiнкс, русалка);
- акцентування – створення нових образiв шляхом пiдкреслення певних рис (шаржi, карикатури);
- гiперболiзацiя – перебiльшення певної ознаки чи якостi предмета або явища з метою пiдсилення художнього враження (Гулівер, дванадцятиголовий змiй);
- лiтота – художнiй прийом применшення ознак предмета чи явища (Дюймовочка, Котигорошко);
- типiзацiя – видiлення iстотного, збiрного i втiлення в окремому образi (образ Наталки Полтавки Котляревського);
- аналогiя – створення нових образiв за схожiстю з iншими, наявними (локатор – подiбний за будовою до вуха кажана);

- порівняння – зіставлення у нашій уяві явищ чи предметів для надання їм більшої виразності, яскравості;
- схематизація – реконструкція образу за певною ознакою, «домислення» (ребуси, контурне зображення предмета).

Для діяльності творчої уяви потрібні великі запаси спостережень, здібності, натхнення, мрія.

Джерела:

1. М'ясоїд П.А. Загальна психологія: Навч. посіб. – К.: Вища школа, 1998.
2. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – Санкт-Петербург, 2000.
3. Основы психологии: Навч. посібник для студентів вищих навч. закладів / А.І.Веракіс, Ю.І.Завалевський, К.М.Левківський. – Х.-К., 2005.

ТЕМА 17. ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВА СФЕРА ОСОБИСТОСТІ.

1. *Емоції та почуття. Види почуттів.*
2. *Емоційні стани.*
3. *Особливості емоцій.*

Емоції та почуття – це переживання людини, які супроводжують її мотивовану поведінку, характеризують наше ставлення до всього, що нас оточує, та до своєї особистості.

Джерело виникнення емоцій – середовище, поведінка людей, об'єктивна дійсність. Почуття – це людські узагальнені переживання, ставлення до людських потреб, задоволення або незадоволення яких зумовлює позитивні або негативні емоції. Емоції є стимулом до дії, спонукають нас до прийняття рішення. Емоції відіграють надзвичайно важливу роль у житті та формуванні особистості. Завдяки емоціям і почуттям ми є повноцінними людськими істотами. У наших емоціях відображені наші потреби та інтереси, виявляються воля і характер.

У психологічній літературі надано різні класифікації емоцій та почуттів. Оскільки емоції мають різноманітні форми виявлення та інтенсивності, єдиної їх класифікації не існує. Давньоіндійські філософи стверджували, що всі почуття (гуни) діляться на світлі (сатва), пристрасні (раджас), темні (тамас). Вони нібито є живими духовними істотами, мають форму, розмір, колір. Сатва – це захоплення, просвітління, задоволення, терпіння, незлосливість, доброта. Раджас поєднують владність, егоїзм, зверхність, безсоромність, войовничість, ненависть. Тамас – це жадоба до їжі, пристрасність до гарного одягу, денного сну, легковір'я. Усі три гуни взаємодіють між собою постійно.

Р.Декарт виділяв найпростіші вихідні почуття: подив, любов, ненависть, бажання, радість і печаль. Ці почуття породжують інші складні почуття. На думку американського дослідника К.Ізарда, певні емоції є фундаментальними, базовими, інші – похідними.

Більшість психологів схиляються до думки, що емоції можна згрупувати, базуючись на тому, що кожній позитивній емоції однієї якості завжди відповідає негативна, протилежна за якістю. Емоції мають позитивну або негативну спрямованість, а звідси і різний вплив на особистість. Позитивні емоції (стенічні) спонукають людину до діяльності, активності, творчості.

Негативні (астенічні) різко знижують життєдіяльність людського організму, його сили, спричиняють депресію, агресивність.

Будь-яка людина перебуває в тому чи іншому емоційному стані. Настрій – відносно слабкий і тривалий стан, рівномірний за своїми виявами. Настрій охоплює особистість і певний час позначається на її поведінці, діяльності, самопочутті, мисленні.

Одним з видів емоцій є афекти. Афект – це психічний стан, який швидко виникає і породжує негативні бурхливі емоції. Такий стан є короткочасним, сильним і миттєво охоплює людину, впливає на її розум, поведінку. Під впливом афективних емоцій людина може завдати шкоди іншим. Афект спричиняють несподівані гострі життєві ситуації. Людина, виховавши в собі здатність контролювати свої почуття, може контролювати і афективні реакції.

Сильне, глибоке й тривале почуття, яке ніби поглинає особистість, називається пристрасстю. Пристрасті за своїм спрямуванням є позитивні й негативні, вони керують інтелектом, діями та поведінкою людини, стимулюють її активність.

Стрес – індивідуальна реакція людини на екстремальну ситуацію, яка вимагає певної перебудови організму, його адаптації. Існують такі симптоми стресу: фізіологічні, когнітивні, емоційні.

Емоції як стимул до прийняття рішень, модель відповіді на певні чинники, події, вагомі для потреб особистості чи її цілей, є унікальними. Кожна емоція має свої особливості: експресивність, динамічність, полярність, інтенсивність, змістовність.

Усі почуття можна об'єднати у три великі групи:

- моральні – це почуття, які люди переживають при сприйманні дійсності, порівнюючи її з моральними нормами, виробленими суспільством;
- інтелектуальні – це переживання, які виникають у процесі пізнавальної діяльності особистості, стимулюють її;
- естетичні – переживання прекрасного у явищах природи, мистецтві та навколишньому житті, у людях та їх стосунках.

Джерела:

1. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – Санкт-Петербург, 2000.
2. Основы психологии: Навч. посібник для студентів вищих навч. закладів / А.І.Веракіс, Ю.І.Завалевський, К.М.Левківський. – Х.-К., 2005.

ТЕМА 18. ПРЕДМЕТ І ЗАВДАННЯ ПЕДАГОГІКИ

1. Педагогіка: становлення, предмет, основні категорії.
2. Структура й основні завдання педагогіки.

Термін педагогіка походить від грецьких слів *paides* – діти і *ago* – вести. В дослівному перекладі педагог – «вихователь». У стародавній Греції педагогом називали раба, який брав за руку дитину господаря і супроводжував її до школи. Поступово слово педагогіка стало вживатися більш загально: для визначення мистецтва вести дитину протягом життя, тобто виховувати, навчати, давати освіту. З часом накопичення знань про виховання і навчання спричинило виникнення окремої галузі науки. Педагогіка розширила свої межі й охопила виховання людини в цілому. Сучасна педагогіка – це наука про

виховання людини. Поняття «виховання» розуміємо в широкому значенні слова як навчання, розвиток, формування і самовдосконалення особистості.

Виховання виникло разом із появою людського суспільства. Воно є загальною і вічною категорією, бо невіддільне від природної потреби готувати людину до життя. Разом із розвитком виробництва, розширенням знань про довколишній світ формувалася і розвивалася педагогіка як окрема наукова дисципліна. Виникла потреба в педагогічних знаннях, які базувалися б не на емпіричних уявленнях, а на об'єктивній і науковій основі.

Перші серйозні спроби узагальнити досвід виховання, відокремити його теоретичні основи були здійснені в Китаї, Індії, Єгипті, Греції. Суттєвий внесок у педагогіку зробили англійський філософ і педагог Джон Локк, французький просвітителі Жан-Жак Руссо, швейцарський педагог Йоганн Генріх Песталоцці.

В Україні зародження педагогіки відбувалося в надрах філософії. В розвитку освіти важливу роль відіграли так звані братські школи (14 - 17ст.) В Луцьку, Львові, Києві. Центром розвитку освіти у 18 ст. стала Києво-Могилянська колегія. Вагомий внесок в українську педагогіку зробили І.Франко, Х.Алчевська, В.Короленко, С.Русова, Г.Ващенко. Вони вважали, що концепція національної системи освіти та виховання має надзвичайну актуальність.

На теперішній час основними джерелами педагогіки є:

- педагогічна спадщина минулого;
- передовий педагогічний досвід;
- народна педагогіка;
- педагогічні дослідження.

Предметом педагогіки є процес спрямованого розвитку і формування особистості в умовах її виховання, навчання, самовдосконалення.

Педагогіка, як і будь-яка інша наука, не може само розвиватися без усебічних і глибоких досліджень, які допомагають відкривати й уточнювати її закони та закономірності, віднаходити нові аспекти їх реалізації. Вона тісно пов'язана з психологією, особливо педагогічною.

Особливе значення для педагогіки має її зв'язок з психологією. Для всебічного обґрунтування педагогічного процесу педагогіка використовує досягнення історичної, географії й антропології, медицини та екології, економіки й археології та інших наук.

Основу педагогічної теорії становлять базові категорії – найширші, провідні поняття педагогіки. Такими категоріями у педагогіці є виховання, навчання, освіта, педагогічний процес.

Завданнями педагогіки є:

- обґрунтування парадигми педагогічної теорії та практики, яка на сучасному етапі розвитку суспільства має бути тільки гуманістичною та забезпечувати особистісний розвиток вихованця;
- обґрунтування законів і закономірностей педагогічного процесу;
- вивчення і всебічне осмислення процесу розвитку особистості, а також залежностей між її формуванням, розвитком і вихованням;
- визначення мети, завдань, змісту і результатів виховання й навчання;

- обґрунтування сучасної ефективної та водночас гуманної педагогічної технології;
- вивчення й узагальнення практики та передового досвіду педагогічної діяльності;
- впровадження результатів і рекомендацій педагогічних досліджень у практику;
- прогнозування розвитку педагогічної теорії та практики.

ТЕМА 19. НАВЧАННЯ ЯК КАТЕГОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

1. *Закони навчального процесу.*
2. *Закономірності навчального процесу та їх класифікація.*
3. *Дидактичні принципи та їх класифікація.*

Навчання – це планомірна, організована, спільна і двобічна діяльність учителів і учнів, спрямована на свідоме, міцне і глибоке опанування останніми системи знань, навичок і вмінь. Процес, під час якого набувається загальна освіта, формується і розвивається особистість, світогляд, засвоюється досвід людства і професійної діяльності. Між викладанням і учінням має бути тісний та плідний союз, інакше процес навчання практично не виконуватиме своїх суспільних функцій та не досягне мети. Процес навчання є центральним елементом навчального процесу.

Навчальний процес – це система організації навчально-виховної діяльності, в основі якої – органічна єдність і взаємозв'язок викладання й навчання; спрямована на досягнення цілей навчання й виховання. Навчальний процес має свої закони та закономірності, які визначають порядок досягнення цілей і завдань навчання, сприяють ефективному управлінню навчальною діяльністю, надають можливість передбачити результати навчально-виховної роботи, науково обґрунтувати та оптимізувати зміст, методи й форми навчання учнів на сучасному етапі формування національної системи освіти.

У вітчизняній педагогіці діють такі закони навчального процесу:

1. Закон соціальної зумовленості цілей, змісту і методів навчання.
2. Закон виховного і розвиткового навчання, що постійно розвивається.
3. Закон зумовленості навчання характером діяльності учнів.
4. Закон цілісності та єдності дидактичного процесу.
5. Закон єдності та взаємозв'язку теорії та практики навчання.

Конкретні вияви законів навчального процесу визначаються як закономірності навчання, які мають об'єктивні, суттєві, стійкі та повторювані зв'язки між складовими компонентами цього процесу і сприяють ефективній реалізації його функцій.

За І.Підласим, закономірності навчання визначаються як наукові закони тільки за умов, коли: «1) чітко зафіксовано об'єкти, між якими встановлюється зв'язок; 2) досліджено вид, форму й характер цього зв'язку; 3) встановлено межі дії (прояву) зв'язку». Можна визначити загальні закономірності, які охоплюють своєю дією всю систему навчання та часткові, конкретні, коли дії поширюються тільки на окремі компоненти системи навчального процесу. Усі ці закономірності безпосередньо проявляються в навчальному процесі.

Дидактика – це галузь педагогіки про теорію навчання і освіту людини.

У загальній дидактиці під принципами навчання слід розуміти конкретні рекомендації про шляхи досягнення цілей навчання на основі його пізнаних закономірностей. У сучасній дидактиці є кілька варіантів класифікації принципів навчання. Так, наприклад, Я.А.Коменським було визначено шість принципів навчання: наочність, свідомість, систематичність, послідовність, доступність, міцність засвоєних знань.

Чимало педагогів класифікують принципи навчання за трьома групами:

- перша стосується компонентів навчального процесу (виховання й розвиток, науковість, системність і послідовність навчання);

- друга стосується діяльності викладача і його методики викладання (доступність і дохідливість викладання, наочність у навчальному процесі, активність і свідомість);

- третя виконує контрольню-оцінювальні функції (міцність засвоєння знань, формування вмінь і навичок).

Закони, закономірності та принципи навчання перебувають у діалектичному та змістовому взаємозв'язку і безпосередньо впливають на їх формування, перебіг і виявлення в дидактичному процесі.

ТЕМА 20. МЕТОДИ ТА ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ.

1. *Класифікація методів навчання.*

2. *Традиційні методи навчання.*

3. *Класифікація форм організації навчання.*

Поняття «метод навчання» досить складне, що зумовлюється надзвичайною багатогранністю процесу, який має відображати ця категорія. Метод навчання – це способи та прийоми спільної впорядкованої, взаємозв'язаної діяльності вчителів і учнів, спрямовані на оволодіння знаннями, навичками та вміннями, різнобічний розвиток розумових і фізичних здібностей, формування рис, необхідних для повноцінного життя та майбутньої професійної діяльності. Методи навчання виконують такі основні функції: навчальну (освітню), розвиткові, виховну, мотиваційну і контрольню-коригувальну.

Однією з актуальних проблем сучасної дидактики є класифікація методів навчання. У зв'язку з тим, що різні автори за її основу беруть різні ознаки, є кілька варіантів класифікації (наприклад, М.Данилова, Б.Єсіпова – методи викладання і методи учіння; В.Паламарчук, А.Пінкевич – активні і пасивні методи). Останнім часом найбільшої популярності набула класифікація методів навчання за рекомендаціями Ю.Бабанського, яка має два варіанти:

- методи організації і проведення навчально-пізнавальної діяльності; методи стимулювання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності; методи контролю і самоконтролю в навчанні;

- методи організації та самоорганізації навчально-пізнавальної діяльності; методи стимулювання та мотивації учіння; методи контролю і самоконтролю в навчанні; бінарні методи навчання.

Методи, які використовувалися протягом багатьох століть і застосовуються в сучасній навчальній практиці, визначаються як традиційні. До таких методів навчання належать:

- словесні (метод розповіді, пояснення, лекція, бесіда, дискусія, семінарське заняття);
- наочні (показ);
- практичні (вправи, лабораторні роботи, практичні роботи, інструктаж);
- контролю і самоконтролю;
- самостійна робота.

Ефективність навчально-виховної роботи визначається не тільки методами викладання-учіння, а також і формами його організації. Таким чином, форма організації навчання як дидактична категорія означає зовнішній бік організації навчального процесу, пов'язаний з кількістю учнів, часом і місцем навчання, а також із порядком його здійснення. На сучасному етапі розвитку дидактичної науки є кілька варіантів класифікації форм організації навчання. Наприклад, В.Оконь поділяє їх на три групи: робота під час занять; домашня робота; робота після занять. І.Підласий пропонує їхню класифікацію за такими ознаками: за кількістю учнів; місцем навчання – шкільні форми, позашкільні форми; дидактичною метою – форми теоретичного навчання, комбінованого або змішаного навчання, практичного і трудового навчання; тривалістю навчання – класичний урок, спарені заняття, спарені скорочені заняття, уроки «без дзвінків».

Отже, форма організації навчання є важливою дидактичною проблемою, яка безпосередньо впливає на результативний компонент навчального процесу.

ТЕМА 21. МЕТОДИ АКТИВІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

- 1. Поняття про методи активізації навчально-пізнавальної діяльності.*
- 2. Класифікація методів активізації навчально-пізнавальної діяльності.*

Сучасна дидактика вимагає від суб'єктів учіння не тільки зрозуміти, запам'ятати й відтворити отримані знання, але й, найголовніше, - вміти ними оперувати, ефективно застосовувати в професійній діяльності й творчо розвивати. Досягненню цієї мети сприяють методи активізації навчально-пізнавальної діяльності, спрямовані на розвиток творчого самостійного мислення і здатності кваліфіковано розв'язувати професійні завдання. Використання цих методів забезпечує тісний зв'язок теорії з практикою, розвиток нестандартного стилю мислення, рефлексивної сфери мислення (самосвідомості й саморегуляції розумової діяльності), створення атмосфери співробітництва, розвиток навичок спілкування.

Отже, методи активізації навчально-пізнавальної діяльності – це сукупність прийомів і способів психолого-педагогічного впливу на учнів, що першою чергою спрямовані на розвиток у них творчого самостійного мислення, активізацію пізнавальної діяльності, формування творчих навичок та вмінь нестандартного розв'язання певних професійних проблем і вдосконалення навичок професійного спілкування.

Деякі автори, наприклад Ю.Бабанський, цю групу методів визначають як активні методи навчання чи методи активного навчання. Основними факторами, які сприяють творчому ставленню учнів до дидактичного процесу і його результатів є:

- професійний інтерес;
- нестандартний характер навчально-пізнавальної діяльності;
- змагальність;
- ігровий характер занять;
- емоційність;
- проблемність.

За ступенем активності учнів чи характером їхньої навчально-пізнавальної діяльності можна виокремити імітаційні та неімітаційні методи. Імітаційні методи активізації навчально-пізнавальної діяльності розподіляються на ігрові (основна функція яких полягає в навчанні шляхом дій) та неігрові (основними різновидами яких є аналіз конкретної ситуації, мозкова атака, круглий стіл). Нарівні з імітаційними активними методами навчання в дидактичному процесі повинні широко застосовуватися й не імітаційні, бо, по-перше, не завжди через певні об'єктивні та суб'єктивні причини вдається організувати заняття в ігровій формі, по-друге, традиційні методи навчання потребують поживлення, внесення певних нестандартних методичних прийомів. З цією метою можна застосовувати різноманітні прийоми та способи активізації лекційних і семінарських (практичних) занять, метод ділових поїздок тощо.

ТЕМА 22. ДІАГНОСТИКА НАВЧАННЯ

- 1. Види, форми й методи контролю та оцінки знань.*
- 2. Оцінка знань, навичок і вмінь.*

Контроль та оцінка в будь-якому виді діяльності завжди суттєво безпосередньо впливають на її якість та ефективність, на ставлення людини до виконання обов'язків, на розвиток почуття відповідальності за стан справ і мотивації цілеспрямованої діяльності. Контроль як педагогічне поняття являє собою усвідомлене, планомірне спостереження та фіксацію вербальних і практичних дій вихованців з метою з'ясування рівня набуття ними соціального досвіду, опанування програмного матеріалу, оволодіння теоретичними і практичними знаннями, навичками й уміннями та формування в них певних особистісних і професійних рис.

Зміст контролю визначається навчальними програмами та конкретизується в інструкціях і порадах. За своїм призначенням і характером усі форми і методи перевірки й дидактичної оцінки рівня засвоєння учнями певної сукупності знань, навичок, вмінь і професійно важливих рис розподіляються на попередні, поточні, контрольні (періодичні), підсумкові.

В сукупності методично і змістовно обґрунтований контроль та правильне його проведення надають педагогам об'єктивний матеріал, всебічний і глибокий аналіз якого допомагає зрозуміти сильні та слабкі сторони їхньої

діяльності, своєчасно виявити певні недоліки та вжити необхідні заходи для їх усунення й підвищення ефективності навчання.

Педагог оцінює знання, навички та вміння учнів після контрольних дій шляхом їх перевірки. Оцінити – означає встановити рівень чи якісь чогось. Оцінки мають бути повними, охоплювати всі аспекти навчально-пізнавальної діяльності та бути об'єктивними, обґрунтованими і справедливими. Оцінка – це процес ступеня засвоєння учнями знань, навичок і вмінь з еталонними уявленнями, описами в навчальних програмах, порадиниках та інших нормативних документах.

Важливою ознакою дієвості дидактичного процесу й показником свідомої та цілеспрямованої участі в ньому є взаємоконтроль і самооцінка учнів як наслідок попередніх дій. До основних форм організації перевірки знань, навичок і вмінь, окрім самоконтролю, належать індивідуальна і фронтальна перевірки, самоконтроль.

Діагностування успішності навчання включає контроль, перевірку, оцінювання, накопичення статистичних даних, їх аналіз, виявлення динаміки, тенденцій і прогнозування результатів. Діагностування має бути спрямованим на визначення темпів засвоєння знань, формування навичок і вмінь майбутньої професійної діяльності, на встановлення темпів просування в засвоєнні загальнонаукових і професійних знань.

Проблема контролю та оцінки результатів дидактичного процесу є актуальною методологічною, теоретичною і методичною проблемою дидактики, багато аспектів якої залишається недостатньо опрацьованими та обґрунтованими.

ТЕМА 23. ПЕДАГОГІЧНИЙ ПРОЦЕС

- 1. Загальна характеристика педагогічного процесу.*
- 2. Закономірності педагогічного процесу.*

В педагогіці провідним та найширшим поняттям є «педагогічний процес». Його зміст і організація є однією з основних функцій будь-якої освітньо-виховної системи. Саме поняття «процес» походить від латинського слова *processus*, яке означає походження, просування вперед. В педагогіці цей термін почали використовувати на початку ХХ ст. Сучасне розуміння поняття «педагогічний процес» зазначив І.Підласий: «педагогічний процес – це розвиткові взаємодія вихователів і вихованців, що спрямована на досягнення заданої цілі й приводить до заздалегідь наміченої зміни стану, перетворення властивостей і якостей вихованця, інакше кажучи - процес, у якому соціальний досвід переплавляється в якості особистості.

Основне завдання педагогічного процесу – формування і розвиток особистості вихованця на основі наукового світогляду, духовності, активної життєвої настанови, переконаності, сукупності знань, навичок, умінь, основ професійної майстерності.

Педагогічний процес передбачає певні відносини між його учасниками – вихователями і вихованцями, які є його центральними постатями.

Основними компонентами моделі сучасного педагогічного процесу, окрім вихователя і вихованця, є: цільовий (визначається державними стандартами); стимуляційно-мотиваційний; процесуальний (методичний, діяльнісний, організаційний, організаційно-управлінський); змістовий; контрольнорегулювальний; оцінково-результативний.

Основні характеристики педагогічного процесу – це цілісність, спільність і єдність, які підпорядковують всі його складові єдиній меті.

Рушійною силою, джерелом розвитку педагогічного процесу, є суперечності. Зміст цілісного педагогічного процесу поглиблюється в конкретних методиках навчання і виховання.

Педагогічний процес – не механічна сума дій щодо навчання та виховання підростаючого покоління, а самостійне цілісне явище, яке має свої внутрішні закономірності, специфічні поєднання виховання, навчання, розвитку, свою систему організації навчально-виховної роботи освітньо-виховної системи.

Основними напрямками вдосконалення педагогічного процесу є:

- його гуманізація і демократизація; інтеграція науки, освіти і практики;
- підвищення науково-теоретичного рівня і зміцнення практичної спрямованості;
- оптимізація;
- вдосконалення підготовки вихователів та їх педагогічної майстерності;
- використання сучасних концепцій і методів навчання та виховання;
- технічне переобладнання педагогічного процесу тощо.

ТЕМА 24. ВИХОВАННЯ ЯК ПЕДАГОГІЧНА КАТЕГОРІЯ

1. Зміст педагогічного поняття «виховання».

2. Теорія виховання як навчальна дисципліна.

Виховання як педагогічна категорія має суттєві ознаки: відповідність процесу виховання певним соціально-культурним цінностям; наявність певної системи організованих виховних впливів; гуманність, яка передбачає орієнтацію у вихованні на загальнолюдські цінності. Для реалізації цих ознак виховання має бути комплексним, планомірним і організованим.

Виховання – це процес цілеспрямованої, систематичної, організованої і планомірної взаємодії вихователя і вихованця, під час якого відбувається вплив на свідомість, підсвідомість, пізнавальну, емоційно-вольову та мотиваційну сфери вихованця з метою формування у нього наукового світогляду, високих моральних, громадських і професійних рис для формування його особистості.

Предметом виховного впливу має бути особистість вихованця з усіма її складовими: біологічними, психічними та соціальними. На цьому базуються основні напрями виховання: професійне чи трудове, національне, розумове, моральне, екологічне, естетичне, фізичне тощо.

Провідними та найширшими категоріями теорії виховання є виховання, самовиховання, перевиховання.

Теорія виховання як навчальна дисципліна – це сукупність однорідних і внутрішньо узгоджених наукових педагогічних тверджень, знання яких дає змогу формувати й розвивати особистість вихованця та впливати на колектив

відповідно до визначених цілей загального, національного і професійного виховання. Теорія виховання, як кожна теоретична наука, повинна систематизувати, глибоко аналізувати та класифікувати різні виховні явища, обґрунтовувати загальні закони й закономірності.

Теорія виховання виконує дві основні функції: теоретико-пізнавальну і нормативно-практичну. Перша функція свідчить, що теорія виховання є галуззю педагогічної науки, яка покликана досліджувати теоретичні проблеми організації та проведення виховної роботи, висвітлювати основні закони та закономірності виховання, обґрунтовувати цілі, ідеали, зміст загального і професійного виховання, озброїти вихователів теоретичними знаннями щодо сучасної технології виховання в конкретних навчально-виховних системах, надати процесові виховання державного і професійного характеру.

Друга функція спрямована на озброєння вихователів конкретними практичними знаннями, навичками та вміннями, методиками щодо організації та проведення як загальних виховних заходів у масштабі навчально-виховних систем, так і конкретних. Не маючи теоретичних знань про процес виховання, не володіючи практичними методами та формами його проведення, жоден вихователь не зможе успішно розв'язувати виховні проблеми.

Теорія виховання водночас є галуззю педагогічної науки і навчальною дисципліною, де проявляється діалектичний взаємозв'язок теорії та практики.

ТЕМА 25. ПРИНЦИПИ ТА МЕТОДИ ВИХОВАННЯ

1. Характеристика принципів виховання.

2. Поняття про методи виховання.

Принципи виховання – це загальні провідні положення, які визначають мету, ідеали, зміст, методика та організацію процесу виховання.

Основними характеристиками системи принципів виховання мають бути:

- по-перше, націленість на виховне і розвиваюче навчання, формування всебічно гармонійно розвиненої особистості вихованця;

- по-друге, національна спрямованість, гармонійність, комплексність, конкретність та послідовність виховних впливів;

- по-третє, спрямованість на забезпечення ефективності навчально-виховного процесу в різних освітньо-виховних системах.

Принципи виховання можна класифікувати так:

- принципи виховання, що стосуються всіх компонентів виховного процесу (цілеспрямованість; суспільна спрямованість, зв'язок із життям; виховання в праці; виховання в колективі та через колектив; суб'єкт-суб'єктний характер виховних взаємин; наступальність, активність, системність і конкретність виховних заходів; оптимізація виховного процесу);

- принципи, що стосуються суб'єктів виховання та методики їхньої діяльності (гуманізм і демократизм у поєднанні з високою вимогливістю й пошаною до особистості виховання; опора на позитивні якості в колективі та особистості вихованця; поєднання комплексного, диференційованого та

індивідуального підходів у виховній діяльності; єдність, погодженість і спадковість виховних впливів, зусиль і дій школи, сім'ї та громадськості);

- принцип, що стосується навчально-пізнавальної діяльності вихованців (свідомість, самодіяльність та активність вихованців).

Наряду з принципами виховання, особливе місце посідають методи виховання. Методи виховання – це способи та прийоми спільної взаємозв'язаної діяльності вихователів і вихованців, яка спрямована на оволодіння духовними знаннями, навичками та вміннями, нормами та правилами вихованої поведінки, різнобічний і гармонійний розвиток особистості, формування загальнолюдських, національних і професійних якостей, що визначені цілями виховання та необхідні для повноцінної життєдіяльності.

Методи виховання можна класифікувати так:

- перша група – методи безпосереднього виховного впливу (ефективність дій цієї групи залежить від характеру взаємин вихователь-вихованець, від їхньої волі, переконань);

- друга група – методи опосередкованого виховного впливу (сутність – вмiле використання натуральних елементів середовища, в якому перебуває вихованець);

- третя група – методи самовиховання (залежить від загальних і професійних цілей виховання та навчання)

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ

Абстрактне мислення – один із різновидів людського мислення. Сутність А.М. полягає у виробленні понять, суджень, умовиводів і здатності оперувати ними. Абстрактне (понятійне) мислення виростає на ґрунті узагальнення даних емпіричного пізнання.

Авторитет – загально визнаний вплив окремої людини або колективу, організацій у різних сферах суспільного життя. Наприклад, службовий авторитет – визнання значущості, престижності певної посади, відповідності особи, що її обіймає.

Агресивність – емоційний стан і риса характеру людини. Характеризується імпульсивною активністю поведінки, афективними переживаннями – гніву, злості, прагненням заподіяти іншому травму (фізично або морально). В агресивному стані особа може повністю втратити самоконтроль.

Адаптація – зміна параметрів чутливості аналізаторів, пристосування їх до подразників.

Анкетування – один із технічних засобів конкретного соціального дослідження – письмове (іноді усне) опитування значної кількості людей за певною схемою-анкетною.

Апатія – психічний стан людини, який супроводжується індіферентністю, байдужістю, відсутністю інтересу до навколишніх явищ і подій.

Взаєморозуміння – спосіб існування стосунків між окремими людьми, соціальними групами, колективами, організаціями, країнами, за умови реалізації якого максимально осмислюється і враховується на практиці точка зору чи позиція сторін, що спілкуються.

Відчуття – психічний процес, що полягає у відображенні мозком властивостей предметів і явищ об'єктивного світу, а також станів організму при безпосередньому впливі подразників на відповідні органи чуття.

Властивість – категорія, яка виражає сутність речі у взаємодії з іншими речами; те, що характеризує її подібність до інших предметів або відмінність від них.

Вміння – засвоєний суб'єктом спосіб виконання дій, який забезпечується сукупністю набутих знань і навичок.

Воля – свідомо саморегуляція людиною своєї поведінки полягає в здатності активно домагатися свідомо поставленої мети, переборюючи зовнішні та внутрішні перешкоди.

Геніальність – особистісна характеристика людини, найвищий ступінь її обдарованості, таланту.

Гнів – психічний стан людини.

Дедукція – форма мислення, яка дозволяє на основі логічних правил з окремих загальних даних виводити нові, менш загальні, передбачення, висновки і т.ін.

Дискусія – суперечка з метою з'ясування правильності тих або інших позицій, їх перспективності, актуальності, цінності, можливості усунення існуючих протиріч тощо.

Діяльність – одна з основних категорій соціальної психології. Прийнято виокремлювати три головні види людської діяльності: гру, навчання та працю. У всіх цих видах діяльності важливу роль відіграє спілкування.

Довід (аргумент) – підстава, доказ, які наводяться для обґрунтування, підтвердження чого-небудь; судження, за допомогою якого в процесі логічного доведення встановлюють істинність тези.

Досвід – сукупність знань, умінь, що здобуваються у процесі життя, на практиці.

Доцільність – 1) У прямому й вузькому розумінні – це те, що відповідає свідомо поставленим цілям. 2) У широкому й певним чином умовному значенні – це об'єктивна характеристика систем, які досягають наперед заданого результату.

Духовність – специфічно людська риса. Виявляється в багатстві духовного світу особи, її ерудиції, розвинутих інтелектуальних і емоційних запитах, моральності.

Егоїзм – морально-психологічна риса особи; полягає в надмірній зосередженості на своєму «Я», замкненості у вузькому світі своєї індивідуальності.

Ерудиція – глибока обізнаність, начитаність, знання літератури і проблематики в певній галузі науки.

Звичка – схильність людини до відносно усталених способів дій.

Здібності – психічні властивості індивіда, які є передумовою успішного виконання певних видів діяльності.

Індивідуальність – сукупність особистих рис та особливостей людини, що відрізняє її від інших людей.

Індивідуум – окремий, одиничний представник певного виду, роду, класу, множини предметів, окрема сутність, істота або людина, що виділяється як об'єкт практичного або теоретичного ставлення.

Індукція – вид узагальнення, пов'язаний з передбаченням результатів спостережень і експериментів на основі даних наявного досвіду.

Інтелект – розумові здібності людини: здатність орієнтуватися в навколишньому середовищі, адекватно його відображати, перетворювати, мислити, навчатися, пізнавати світ і переймати соціальний досвід.

Інтерес – емоційно забарвлене ставлення до навколишнього, спрямованість людини на певний об'єкт чи певну діяльність, викликану позитивним, зацікавленим ставленням до чогось, когось.

Інтроверсія – переважна скерованість психічних процесів людини (уваги, сприймання, мислення) на свій власний внутрішній світ, на відміну від екстраверсії, при якій переживання особистості скеровані на зовнішній світ.

Інтуїція – процес безпосереднього одержання знання за допомогою цілісного охоплення проблемної ситуації без дискурсивного його виведення й доведення.

Коефіцієнт інтелектуальності – тип оцінки, яка використовується в деяких тестах інтелекту для характеристики темпу інтелектуального розвитку дитини.

Колектив – вищий рівень розвитку і функціонування соціальної групи.

Комунікабельність – риса особистості, здатність її до спілкування з іншими людьми, товариськість.

Комунікація – фундаментальна ознака людської культури, яка полягає в інтенсивному взаємодіюванні людей на основі обміну певною інформацією.

Конфлікт – процес крайнього загострення суперечностей та боротьби двох або більше сторін спілкування.

Конфліктна людина – це людина, яка частіше за інших створює конфлікти та конфліктні ситуації.

Концепція – система поглядів на те чи інше явище, процес, спосіб розуміння, тлумачення подій тощо; провідна ідея висунутої теорії.

Критерій – мірило і форма діяльності, що відбиває аналітично-оцінювальне ставлення до дійсності з метою переосмислення її щодо певних критеріїв.

Лідер – людина, яка завдяки своїм особистим якостям має найбільший вплив на членів соціальної групи.

Логіка – наука про закони, форми та прийоми мислення, які забезпечують досягнення об'єктивної істини у процесі міркування та пізнання.

Майстерність – висока вправність у виконанні певного виду діяльності.

Меланхолія – психічний розлад, який виявляється у гальмуванні мислення і рухів та пригніченому настрої.

Мета – передбачення у свідомості результату, на здобуття якого спрямована діяльність окремої людини, групи або всього суспільства.

Метод – система прийомів для досягнення поставленої мети.

Метод навчання – спосіб організації діяльності учнів з навчальним матеріалом.

Мимовільне запам'ятовування – форма запам'ятовування, що є продуктом певних дій (пізнавальних, практичних та ін.), крім мнемотичних; тобто запам'ятовування, яке здійснюється без спеціальної мети.

Мислення – процес опосередкованого та узагальненого відображення свідомістю людини предметів і явищ об'єктивної дійсності в їхніх істотних властивостях, зв'язках і відносинах; вища форма відображення дійсності у психіці.

Міміка – рухи м'язів обличчя, одна із форм виявлення психічних станів людини.

Міркування – ланцюг умовиводів, викладених у логічно-послідовній формі, або послідовний ряд суджень відносно якогось питання, де з попередніх суджень випливають наступні.

Мнемоніка – мистецтво запам'ятовування – сукупність формальних прийомів запам'ятовування, що забезпечують закріплення матеріалу в пам'яті, цей процес ґрунтується головним чином на асоціації.

Мова – суспільно зумовлена система словесних знаків, яка слугує засобом спілкування в певному суспільстві.

Мовлення внутрішнє – різновид мовної діяльності, що виступає в ролі механізму мовного мислення.

Мотив – спонукальна причина дій і вчинків людини.

Мотивація – сукупність мотивів, доказів для обґрунтування чогось; мотивування.

Навичка – психічне новоутворення, завдяки якому індивід спроможний виконувати певну дію раціонально, з належною точністю і швидкістю, без зайвих витрат фізичної та нервово-психічної енергії.

Навчання – цілеспрямований вид діяльності, здійснюваний педагогом, організатором педагогічного процесу.

Намір – рішення людини виконати певну дію і домогтися певного наслідку.

Настрій – відносно тривалий психічний стан душевної орієнтованості, в основі якого лежить емоція.

Натхнення – особливий стан людини, який характеризується піднесенням її творчих сил, активізацією всіх психічних процесів.

Об'єкт – компонент реальності, що протистоїть суб'єкту в його предметно-практичній і пізнавальній діяльності.

Обдарованість – поняття загальної психології, високий рівень задатків, схильностей.

Образ – форма і продукт суб'єктивного, ідеального відображення об'єктивної реальності у свідомості людини.

Образне мислення – конкретне мислення, яке реалізується у вигляді аналізу і поєднання образів.

Організаторські здібності – сукупність психічних рис особистості, необхідних для успішного оволодіння організаторською діяльністю, її ефективного виконання.

Освоєння – відтворення суб'єктом істотних властивостей дійсності у формах його практичної, теоретичної і духовно-практичної діяльності.

Особистість – людина, соціальний індивід, що поєднує в собі риси загальнолюдського, суспільно значущого та індивідуально неповторного.

Пам'ять – закріплення, збереження в мозку того, що відбувалося в минулому досвіді людини.

Педагогіка – наука про закономірності виховання, навчання й освіти підростаючих поколінь.

Переживання – узагальнене поняття для позначення безпосереднього психічного досвіду індивіда.

Підсвідоме – психічні процеси, які відбуваються під порогом свідомості.

Поняття – одна з головних форм абстрактного мислення; відображення істотних ознак досліджуваного об'єкта.

Порівняння – пізнавальна операція, що лежить в основі судження про подібність або відмінність об'єктів.

Почуття – психічні стани і процеси, у яких відображено емоційний бік духовного світу людини, її суб'єктивне переживання подій і емоційне ставлення до навколишньої дійсності.

Практика – діяння, активність – зумовлена специфікою суспільного буття; цілеспрямована, чуттєво-предметна діяльність людей, змістом якої є перетворення природи і суспільства; специфічно людська форма життєдіяльності, способів буття людини у світі.

Престиж – оцінка індивіда, соціальної групи, сфери і категорії діяльності відповідно до певної ціннісно-оцінювальної шкали.

Пристосування (адаптація) – у біології, кібернетиці, психології, соціології та інших науках – назва процесу, внаслідок якого певна система приводиться у відповідність до зовнішніх умов, у яких вона перебуває.

Пристрасть – стійке емоційне ставлення до певного об'єкта.

Проблемна ситуація – ситуація, для оволодіння якою окремий суб'єкт (або колектив) має знайти й застосувати нові для себе знання чи способи дій.

Психіка – здатність мозку відображати об'єктивну дійсність у формі відчуттів, уявлень, думок та інших суб'єктивних образів об'єктивного світу.

Психічні процеси – різні форми єдиного, цілісного відображення суб'єктом за допомогою центральної нервової системи об'єктивної дійсності.

Психічні стани – психологічна характеристика особистості, що відбиває її порівняно тривалі душевні переживання.

Психолог – спеціаліст у галузі психології.

Психологічна мобілізація – тимчасова активізація якостей людини і спрямування їх на ефективне виконання певного виду діяльності.

Психологічна ситуація – наявні, конкретні обставини, які характеризують психічний стан суб'єкта, ставлення до розв'язуваної проблеми, іншої людини, об'єкта тощо, наприклад, ситуація очікування, ситуація прийняття рішення, конфліктна ситуація.

Психологічне пізнання – термін для скороченого позначення процесу пізнання психічних явищ.

Психологічний аналіз – різновид наукового аналізу, подібний до філософського, економічного, математичного, хімічного тощо.

Психологічний клімат – сукупність внутрішніх умов, які створюють у процесі розвитку і життєдіяльності групи, наявність позитивної перспективи як для групи в цілому, так і для кожного члена групи, моральна атмосфера, у якій виявляється властиве для членів групи ставлення до загальної справи і один до одного; домінуючий настрій.

Психологічний фактор – узагальнююче поняття, яке відображає динамічну сукупність психічних якостей окремих індивідів, соціальних груп, колективів, народів і всього суспільства залежно від сфер людської діяльності.

Психологія особистості – галузь психологічної науки, яка склалася на стику загальної і соціальної психології. Предмет вивчення психології особистості – психологічна структура особистості, загальні й специфічні закономірності її психіки, суперечливі процеси соціалізації особистості.

Психометрія – розділ психології, пов'язаний із вимірюванням психічних властивостей людини.

Реакція – дія у відповідь на будь-які впливи, подразнення, протидія.

Репутація – усталена думка про окрему особу, групу, колектив.

Рефлекс – закономірна реакція організму на зміни зовнішнього чи внутрішнього середовища, здійснювана через центральну нервову систему у відповідь на подразнення рецепторів.

Рівновага – один із видів психофізіологічного стану людини, насамперед її тіла.

Розвиток – зміни від простого до складного, від нижчого до вищого в результаті накопичення кількісних змін, що ведуть до якісних перетворень.

Розум – вища форма теоретичного осягання дійсності, свідоме оперування поняттями, синтез знань на найвищому рівні теорій та ідей.

Розуміння – процес мислення, спрямований на виявлення істотних рис, властивостей і зв'язків предметів, явищ, подій.

Самовиховання – усвідомлювана діяльність людини, спрямована на вдосконалення самої себе, на надбання позитивних якостей, звичок і подолання негативних.

Самовладання – один із суттєвих виявів вольової риси характеру людини, що полягає в здатності її свідомо керувати власними почуттями, настроями і приводити їх у відповідність з конкретними життєвими ситуаціями.

Самоконтроль – у психології один із виявів свідомої регуляції людиною власної поведінки та діяльності з метою забезпечення відповідності їх результатів поставленим цілям, пред'явленим вимогам, нормам, правилам, зразкам.

Самооцінка – судження людини про міру наявності у неї тих чи інших якостей, властивостей у співвідношенні їх з певним еталоном, зразком.

Самопочуття – поняття психології, у якому фіксується цілісне враження про діяльність внутрішніх органів, периферичної і центральної нервової систем, психологічний настрій людини.

Самосвідомість – усвідомлення людиною себе самої як особистості.

Самоспілкування – спілкування людини із собою.

Самоспостереження – спостереження за своїми діями, вчинками, думками, почуттями.

Свідоме – сфера психіки, що характеризується контролем свідомості за перебігом психічних процесів.

Свідомість – властива людині функція головного мозку, яка полягає у відображенні об'єктивних властивостей предметів і явищ навколишнього світу, процесів, що відбуваються в ньому, своїх дій, у попередньому накресленні їх і передбаченні наслідків, у регулюванні взаємовідносин людини з природою і соціальною дійсністю.

Світогляд – інтеграція досвіду, знань і самосвідомості у ціннісну картину світу, яка зумовлює життєву орієнтацію людини, її ставлення до дійсності і до самої себе.

Сензитивний вік – найсприятливіший вік для розвитку тих або інших психічних функцій, що визначають психічний розвиток дитини і мають вирішальне значення для її навчання і виховання.

Сенситивність – своєрідна чутливість людини.

Сенсорний – чуттєвий, пов'язаний з відображенням дійсності за допомогою відчуттів і сприймань.

Символічне мислення – мислення наочними образами, нерідко цілими картинами.

Симпатія – почуття приязні, прихильності, доброзичливості до когось.

Ситуативна поведінка – поведінка тварин чи людини, яка виникає і змінюється під впливом певної ситуації.

Скандал – форма спілкування людей, виникає за умов повного зруйнування позитивних контактів.

Смисл – ідея, ідеальний зміст, інформація, що її несе та чи інша подія, ситуація, предмет.

Соціальна група – сукупність індивідів, яка є одиницею структури суспільства.

Соціальна психологія – наука, яка вивчає причини, механізми та закономірності спільної діяльності людей, їх поведінки в групах і спільнотах, емоційні переживання, особливості взаємного спілкування, а також виникнення психічних станів індивіда в групі, колективі.

Соціальне середовище – одна з основних категорій соціальної психології, що розкриває сукупність суспільних і психологічних умов, серед яких людина живе і з якими постійно стикається в процесі життя.

Соціометрія – галузь соціальної психології, предметом якої є міжособові відносини в малих соціальних групах.

Спілкування – один з універсальних способів вияву групової форми буття людей.

Спільна діяльність – означає спільні цілеспрямовані дії людей.

Спосіб дій – система дій, потрібних для розв'язання певних завдань, операційна сторона діяльності.

Спостережливість – риса особистості, полягає в постійній спрямованості її сприймання на певне явище природи, суспільства, мистецтва, техніки тощо.

Стиль управління – стійка сукупність особистісних та індивідуально-психологічних характеристик керівника, за допомогою яких реалізується той чи інший метод керівництва.

Страх – емоційна реакція людини чи тварини на справжню або уявну небезпеку.

Стрес – емоційний стан організму, виникає у напружених обставинах.

Суб'єкт – суспільний організм, чия практична і пізнавальна активність спрямована на об'єкт.

Суб'єктивність – ставлення до когось або чогось, яке зумовлюється, визначається особистими поглядами, інтересами, смаками, уподобаннями суб'єкта.

Судження – основна форма мислення, у якій стверджується або заперечується наявність у предметах і явищах тих або інших ознак, властивостей, зв'язків або відносин між ними.

Сумлінність – риса особистості, зібраність у виконанні будь-якого виду діяльності, відповідальність за свої вчинки.

Схильність - стійка орієнтованість людини на щось, бажання виконувати певну працю.

Такт (тактовність) – почуття міри, що підказує людині найделікатнішу лінію поведінки у відношенні до когось, чогось, уміння особи вести себе належним чином, виявляючи повагу до інших і зберігаючи почуття власної гідності.

Тактильний – той, що належить до дотикових відчуттів, сприймається дотиком.

Талант – якісно вищий рівень здібностей особистості.

Творчий процес – процес створення матеріальних цінностей і творів мистецтва, відкриття в науці, раціоналізаторський винахід у техніці тощо.

Творчість – продуктивна людська діяльність, здатна породжувати якісно нові матеріальні та духовні цінності суспільного значення.

Темперамент – індивідуально-типологічна характеристика людини, що виявляється в силі, напруженості, швидкості та врівноваженості перебігу її психічних процесів.

Термін – слово або словосполучення, що означає чітко окреслене, спеціальне поняття певної галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо.

Тест (тести психологічні) – система прийомів для випробування та оцінювання окремих психічних рис і властивостей людини.

Увага – форма психічної діяльності людини, що виявляється у її спрямованості і зосередженості на певних об'єктах при одночасному абстрагуванні від інших.

Уміння – цілеспрямоване засвоєння знань, умінь, навичок, соціального досвіду з метою наступного використання їх у практичному житті.

Умовивід – одна з головних форм теоретичного мислення, спосіб логічного зв'язку висловлювань.

Умовний рефлекс – один із двох основних типів рефлексів, відкритий і всебічно досліджений І.П.Павловим; утворюється за певних умов у процесі життєдіяльності організму на базі вроджених, безумовних рефлексів.

Упевненість – психічний стан людини, коли в неї сумніви зведені до мінімуму або й зовсім відсутні.

Успіх – позитивний результат праці, діяльності, здобуток, доробок.

Установка – стан готовності до певної активності, спрямованої на задоволення тієї чи іншої потреби.

Уява – психічний процес, що полягає у створенні людиною нових образів, уявлень, думок на базі її попереднього досвіду.

Уявлення – чуттєво-наочний образ предметів чи явищ дійсності, який зберігається і відтворюється у свідомості і без безпосереднього впливу самих предметів на органи чуття.

Фантазія – процес створення людиною нових образів на основі пережитого.

Феномен – виняткове, незвичайне, рідкісне явище.

Функція – у широкому розумінні діяльність, обов'язок, призначення. У психології – існування і вияв певного психічного явища в діяльності.

Характер – комплекс сталих психічних властивостей людини, що виявляються в її поведінці та діяльності, у ставленні до суспільства, до праці, колективу, до самого себе, як і світогляд. Характер є стрижнем особистості, головним чинником, який визначає індивідуальність.

Хвилювання – психічний стан людини, зумовлений підвищенням збудження нервової системи, перевантаженням її позитивними або негативними переживаннями.

Центральна нервова система – головна частина нервової системи тварин і людини, яка складається з нервових клітин (нейронів) та їх відростків.

Цінність – поняття, що фіксує позитивне або негативне значення будь-якого об'єкта або явища.

Професія – вид трудової діяльності, що вимагає певних знань та трудових навичок і є джерелом існування життєдіяльності.

Спеціальність – комплекс набутих людиною знань і практичних навичок для заняття певним видом діяльності.

Виховання – цілеспрямований і організований процес формування особистості.

Навчання – двосторонній процес діяльності учителя й учнів, спрямований на оволодіння знаннями, вміннями і навичками, інтелектуальний розвиток особистості, формування наукового світогляду, оволодіння методами пізнавальної діяльності.

Освіта – сукупність знань, умінь і навичок, набутих у навчальних закладах або шляхом самоосвіти, а також сам процес оволодіння знаннями.

Функції педагогіки – чітко окреслені напрями і види діяльності, пов'язані з завданнями всебічного гармонійного розвитку особистості.

Методи дослідження – прийоми, способи та процедури емпіричного і теоретичного пізнання явищ і процесів педагогічної діяльності.

Мета виховання – ідеальне передбачення кінцевих результатів виховання.

Завдання виховання – забезпечення всебічного гармонійного розвитку особистості.

Система освіти – сукупність навчально-виховних та культурно-освітніх закладів, які здійснюють освіту і виховання громадян.

Принципи освіти – це вихідні положення, що лежать в основі діяльності усієї системи освіти в Україні та її структурних підрозділів.

Вища освіта – передбачає забезпечення фундаментальної, загальнокультурної, практичної підготовки фахівців, які мають визначити темпи і рівень науково-технічного, економічного та соціально-культурного процесу, формування інтелектуального потенціалу суспільства.

Функції навчання – передбачають виконання освітньої, виховної і розвиваючої дій.

Мотиви навчання – внутрішні психічні сили, які стимулюють пізнавальну діяльність людини. Види мотивів: соціальні, спонукальні, пізнавальні, професійно-ціннісні, меркантильні.

Тип навчання – спосіб і особливості організації мислительної діяльності людини.

Принципи навчання – основоположні ідеї, вихідні положення, які визначають зміст, форми і методи навчальної роботи відповідно до мети виховання і закономірностей процесу навчання.

Зміст освіти – чітко окреслена система знань, умінь та навичок, якими людина оволодіває у певному навчальному закладі.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Выготский Л.С. Мышление и речь. Собр. соч., т.2. М.: Педагогика, 2000.
2. Дубравська Д.М. Основи психології: Навч. посібник. – Львів: Світ, 2001.
3. Леонтьев А.А. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1997.
3. М'ясоїд П.А. Загальна психологія: Навч. посіб. – К.: Вища школа, 1998.
4. Скотт Дж.Гр. Конфликты, пути их преодоления. – К.: Внешторгиздат, 1991.
5. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – Санкт-Петербург, 2000.
6. Основи психології: Навч. посібник для студентів вищих навч. закладів / А.І.Веракіс, Ю.І.Завалевський, К.М.Левківський. – Х.-К., 2005.
7. Основи психології /За ред. О.В.Киричука. – К.: Либідь, 1997.

Навчальне видання

Жигло Оксана Олександрівна

Конспект лекцій
з курсу

«Основи психології та педагогіки»

*(для студентів 5 курсу заочної форми навчання
спеціальностей: 7.05070202 – «Електричні системи і комплекси транспортних
засобів», 7.05070203 – «Електричний транспорт»,
7.05070204 – «Електромеханічні системи автоматизації та електропривод»)*

Відповідальний за випуск *І. М. Золотарьова*

В авторській редакції

Комп'ютерне верстання *К. А. Алексанян*

План 2012, поз. 174Л

Підп. до друку 22.05.2012

Друк на різнографі.

Зам. №

Формат 60x84/16

Ум. друк. арк. 2,7

Тираж 50 пр.

Видавець і виготовлювач:

Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова,
вул. Революції, 12, Харків, 61002

Електронна адреса: rektorat@ksame.kharkov.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:

ДК № 4064 від 12. 05. 2011 р.